

Research Paper

Barriers to the Realization of Spatial Justice in Tourism: A Systematic Review

Reza Alizadeh¹ , Bahador Zamani^{*2}

¹ PhD Candidate, Urban Planning, Department of Urban Planning, Faculty of Architecture and Urban Planning, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran (r.alizadeh@au.ac.ir)

² Associate Professor, Urban Planning, Department of Urban Planning, Faculty of Architecture and Urban Planning, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran (b.zamani@au.ac.ir)

© The Author(s)

publisher: University of Mazandaran

[10.22080/JTPD.2026.30873.4068](https://doi.org/10.22080/JTPD.2026.30873.4068)**Received:**

December 29, 2025

Accepted:

March 5, 2026

Available online:

June 22, 2026

Keywords:

Spatial Justice, Tourism, Neo-liberalism, Post-humanism, Systematic Review

Abstract

Background and Objective: With rapid growth of tourism and emergence of its negative consequences, the concept of spatial justice has gained increasing importance as a cornerstone of balanced tourism development. Despite emphasis placed on justice in policies and planning documents, its practical realization still faces serious challenges. This paper aims to identify and analyze barriers to realization of spatial justice in tourism based on a systematic review of related scholarly research. **Methodology:** Applying a qualitative approach, 78 related academic papers were analyzed using a three-stage coding procedure through Atlati software. **Findings:** The analytical process resulted in, 325 open codes, 16 axial codes, and 6 selective codes based on which, the barriers to achieving spatial justice in tourism can be explained within six main clusters: concentration of power and dominance of a market-oriented perspective; anthropocentrism and absence of post-humanist approaches; weaknesses in policymaking, implementation, and stakeholder participation; insufficient justice-oriented knowledge, research, and education; deficiencies in governance and regulatory; and environmental impacts alongside inherent tensions between tourism development and the goals of social and spatial justice. **Conclusion:** The results reveal a profound gap between the discourse of spatial justice in tourism and its practical realities a gap that cannot be attributed solely to policy inefficiencies, but rather is rooted in prevailing intellectual, value-based, and structural foundations of tourism development. **Originality and Value:** The novelty of this study lies in offering an integrated and systematic portrayal of barriers to achieving spatial justice in tourism, moving beyond one-dimensional, policy-centric analyses by simultaneously addressing epistemic, normative, institutional, and environmental dimensions.

*Corresponding Author: Bahador Zamani

Address: Isfahan, Ostandari Street, opposite the Museum of Contemporary Art, Isfahan University of Art

Email: b.zamani@au.ac.ir

Tel: 09132808550

Extended Abstract

1. Introduction

In recent decades, tourism has become one of the world's largest economic sectors; however, beyond its developmental potential, it has generated significant spatial, social, cultural, and environmental impacts. In many contexts, tourism development has failed to advance justice or empower local communities, instead intensifying inequalities, environmental degradation, and local exclusion from development outcomes largely due to the dominance of economically driven policy approaches that marginalize social and environmental concerns.

Justice, long central to philosophical and social inquiry, entered geography and urban planning debates in the late twentieth century and has since gained increasing prominence in planning theory and tourism studies, where scholars call for ethical and justice-oriented frameworks to reassess tourism's role in shaping social and spatial relations. Despite tourism's potential to promote justice, empirical evidence shows that these outcomes are rarely realized. While existing studies identify various structural, managerial, and social barriers, the literature remains fragmented and lacks a systematic framework. Accordingly, this study aims to identify and conceptualize the barriers to the realization of spatial justice in tourism through a qualitative, interpretive review.

2. Research Methodology

This study adopts a qualitative, interpretive approach and applies a systematic review to examine barriers to spatial justice in tourism. Following PRISMA guidelines, a systematic search of the Web of Science database using justice- and tourism-related keywords identified 78 relevant articles published between 1990 and 2025 after title, abstract, and full-text screening. The selected studies were analyzed through qualitative content analysis using a three-stage coding process (open, axial, and selective), resulting in 325 open codes, 16 axial codes, and 6 selective codes representing the main barrier dimensions. Analytical rigor was ensured through iterative coding, constant comparison, and

validation against existing literature and expert review. Despite reliance on English-language secondary sources, the systematic design strengthened the robustness of the findings.

3. Research Findings

Analysis of 78 articles through open, axial, and selective coding identified six core barriers to spatial justice in tourism: concentration of power and market-oriented logics producing structural inequalities, anthropocentrism and absence of post-humanist approaches marginalizing non-human elements, future generations, and socio-cultural diversity, weaknesses in policymaking, institutional arrangements, implementation, and stakeholder participation, deficiencies in justice-oriented knowledge, research, and education, managerial and environmental challenges arising from tensions between economic growth, environmental protection, and spatial justice, and inherent contradictions between dominant tourism development models and social and spatial justice objectives

4. Conclusion

Spatial justice in tourism involves the equitable distribution of benefits and burdens, yet tourism can both promote justice and reproduce inequalities. Based on a systematic review of 78 articles, six key barriers were identified: market dominance, anthropocentrism, weaknesses in policymaking and stakeholder participation, deficiencies in justice-oriented knowledge and education, managerial and environmental challenges, and inherent tensions between tourism development and social and spatial justice.

Overall, a persistent gap exists between justice-oriented discourse and practice. Addressing this requires rethinking economic and human-centered logics and adopting critical, interdisciplinary perspectives. Future research should develop mechanisms to overcome these barriers and support the realization of spatial justice in tourism.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

This paper has been derived from a part of the first author's ongoing doctoral thesis, supervised by the second author at Art University of Isfahan.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the persons for scientific consulting in this paper.

موانع تحقق پذیری عدالت فضایی در گردشگری: مرور نظام‌مند

رضا علیزاده^۱ ID، بهادر زمانی^۲ ID

^۱ دانشجوی دکتری، شهرسازی، شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران (r.alizadeh@aui.ac.ir).
^۲ دانشیار، طراحی شهری، شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران (b.zamani@aui.ac.ir).

© نویسندگان

ناشر: دانشگاه مازندران

10.22080/JTPD.2026.30873.4068

چکیده

زمینه و هدف: با رشد شتابان گردشگری و بروز پیامدهای منفی آن، مفهوم عدالت فضایی به‌عنوان یکی از ارکان توسعه متعادل گردشگری اهمیت فزاینده‌ای یافته است. باوجود تأکید سیاست‌ها و اسناد برنامه‌ریزی بر عدالت، همچنان تحقق عملی آن با چالش‌های جدی مواجه است. هدف این مقاله تحلیل موانع تحقق عدالت فضایی در گردشگری بر پایه مرور نظام‌مند پژوهش‌های مرتبط است. **روش‌شناسی:** در این پژوهش با رویکردی کیفی و مبتنی بر مرور نظام‌مند، ۷۸ مقاله علمی مرتبط با عدالت فضایی و گردشگری با استفاده از روش کدگذاری سه‌مرحله‌ای باز، محوری و انتخابی و با بهره‌گیری از نرم‌افزار Atlas.ti پردازش و تحلیل شدند. **یافته‌ها:** در فرآیند تحلیل، ۳۲۵ کد باز، ۱۶ کد محوری و ۶ کد انتخابی استخراج شد. بر اساس یافته‌ها، موانع تحقق عدالت فضایی در گردشگری در قالب شش خوشه اصلی قابل تبیین‌اند: انحصار قدرت و سلطه نگاه بازاری؛ انسان‌محوری و غیبت رویکردهای پسانسان‌گرا؛ ضعف در سیاست‌گذاری، اجرا و مشارکت ذی‌نفعان؛ کمبود دانش، پژوهش و آموزش عدالت‌محور؛ ضعف نظارتی - مدیریتی؛ و پیامدهای محیط‌زیستی و تعارض‌های ذاتی گردشگری با اهداف عدالت اجتماعی و فضایی. **نتیجه‌گیری:** نتایج پژوهش بیانگر وجود شکاف عمیق میان گفتمان عدالت فضایی در گردشگری و واقعیت‌های عملی آن است؛ شکافی که صرفاً ناشی از ناکارآمدی سیاست‌ها نبوده، بلکه ریشه در بنیان‌های فکری، ارزشی و ساختاری حاکم بر توسعه گردشگری دارد. **اصالت و نوآوری:** نوآوری این پژوهش در ارائه تصویری یکپارچه و نظام‌مند از موانع تحقق عدالت فضایی در گردشگری و فراتر رفتن از تحلیل‌های تک‌بعدی سیاست‌محور است؛ به‌گونه‌ای که ابعاد معرفتی، ارزشی، نهادی و محیط‌زیستی را به‌صورت هم‌زمان مورد توجه قرار می‌دهد.

تاریخ دریافت:

۱۸ دی ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۱۴ اسفند ۱۴۰۵

تاریخ انتشار:

۱ تیر ۱۴۰۵

کلیدواژه‌ها:

عدالت فضایی، گردشگری، نئولیبرالیسم، پسانسان‌گرایی، مرور نظام‌مند

* نویسنده مسئول: بهادر زمانی

ایمیل: b.zamani@aui.ac.ir

آدرس: اصفهان، خیابان استانداری، روبروی موزه هنرهای معاصر، دانشگاه هنر اصفهان

تلفن: ۰۹۱۳۳۸۰۸۵۵۰

۱. مقدمه

در دهه‌های اخیر، گردشگری به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین بخش‌های اقتصادی جهان (Bahmani, 2020) در کنار ظرفیت‌های توسعه‌ای خود، پیامدهای منفی قابل‌توجهی در عرصه‌های فضایی، اجتماعی، فرهنگی و محیط‌زیستی بر جای گذاشته است (Lamond & Tomassini, 2023). در بسیاری از موارد، روند توسعه گردشگری نه تنها به تحقق عدالت و توانمندسازی جوامع محلی منجر نشده، بلکه موجب تشدید نابرابری‌های اجتماعی و فضایی، تخریب محیط‌زیست و کاهش اختیار و کنترل جوامع بر سرنوشت خود شده است (Rastegar, 2022)؛ از این رو، وعده‌ی پایداری و تحول اجتماعی مورد انتظار از گردشگری غالباً محقق نشده و علت اصلی آن را می‌توان در تمرکز بیش از حد تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیران بر جنبه‌های اقتصادی گردشگری (Paddison & Hall, 2023) و بی‌توجهی آنان به ابعاد اجتماعی، فرهنگی و محیط‌زیستی آن جست‌وجو کرد.

عدالت از کهن‌ترین دغدغه‌های بشر است و همواره در مرکز اندیشه‌های فلسفی، اخلاقی و اجتماعی جای داشته است (Shokouhbidhendi, 2015). با گسترش اندیشه‌های مدرن در نیمه دوم قرن بیستم، این مفهوم به حوزه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری راه یافت و در دهه ۱۹۷۰، با انتشار اثر دیوید هاروی با عنوان عدالت اجتماعی و شهر (1973)، در قالب مفهوم «عدالت اجتماعی و فضایی» وارد گفتمان برنامه‌ریزی شد. از دهه ۱۹۹۰ به بعد، عدالت حضوری پررنگ‌تر در نظریه‌های برنامه‌ریزی یافت و در رویکردهایی چون برنامه‌ریزی ارتباطی، گفتمانی و عدالت‌محور بازتاب گسترده‌ای پیدا کرد (Dadashpoor & Alvandipur, 2016). این مفهوم به تدریج وارد حوزه گردشگری نیز شد و پژوهشگران بر ضرورت تدوین چارچوبی اخلاقی و عادلانه برای هدایت توسعه گردشگری (Rastegar, 2022) و بازاندیشی در نقش آن در نظم اجتماعی و فضایی جوامع تأکید کردند.

گردشگری دارای ظرفیت قابل‌توجهی برای ارتقای شاخص‌های فضایی، اجتماعی، فرهنگی و محیط‌زیستی و ایجاد اثرات مثبت در جوامع میزبان است. این ظرفیت شامل ترویج صلح، توزیع عادلانه مزایا و معایب توسعه، توانمندسازی گروه‌های بومی و زنان، حفاظت از محیط زیست و حمایت از حقوق بشر می‌شود و می‌تواند موجب تقویت عزت نفس و مشارکت فعال جامعه در فرآیندهای توسعه گردد (Rastegar, 2022؛ Seyfi et al, 2023) با این حال، هرچند

سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه گردشگری بر دستیابی به این اهداف تأکید دارند، شواهد میدانی نشان می‌دهند که تحقق عملی آن‌ها موفق نبوده (Rastegar, 2022) و گردشگری با موانع قابل‌توجهی در مسیر دستیابی به این اهداف مواجه است. از جمله مهم‌ترین این موانع، نظام نئولیبرالیسم است که به تمرکز بیش از حد بر منافع اقتصادی و بی‌توجهی به سایر ابعاد توسعه به ویژه عدالت فضایی دامن می‌زند (Tomassini & Lamond, 2023). در این راستا، پژوهش‌های مختلف انجام‌شده در حوزه گردشگری و عدالت فضایی، به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به موانعی که باعث محدود شدن تحقق عدالت و به‌ویژه عدالت فضایی در این حوزه می‌شوند، اشاره کرده‌اند. این مطالعات بخش‌هایی از چالش‌های ساختاری (Paddison & Hall, 2023؛ Tomassini & Lamond, 2023)؛ مدیریتی (Jamal & Camargo, 2018؛ Rastegar et al, 2023؛ Rastegar & Becken, 2024) و اجتماعی (Martini, 2024؛ Kim et al, 2017) موجود را برجسته کرده‌اند و نشان می‌دهند که عوامل متعددی توزیع فرصت‌ها و منافع گردشگری را نابرابر و دسترسی به منابع و مزایا را به گروه‌ها و نهادهای خاص محدود کرده‌اند. با این حال، علی‌رغم اهمیت موضوع عدالت فضایی در ادبیات گردشگری در سطح بین‌المللی، تمرکز اغلب مطالعات بر بررسی موردی یا تک‌بعدی این موانع بوده و نگاه تلفیقی و نظام‌مند به آن‌ها کمتر مورد توجه قرار گرفته است؛ به‌گونه‌ای که خلاً یک چارچوب یکپارچه مبتنی بر مرور نظام‌مند در این زمینه احساس می‌شود.

بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف شناسایی و تبیین موانع تحقق عدالت فضایی در گردشگری انجام گرفته است. این مطالعه کیفی در چارچوب پارادایم تفسیرگرا، تلاش دارد از طریق مرور نظام‌مند ادبیات علمی موجود، تصویری جامع از موانع تحقق عدالت فضایی در فرآیند برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری ارائه کند. در این راستا، پژوهش در چند گام پیش رفته است: ابتدا ادبیات مرتبط با عدالت فضایی و گردشگری بررسی و چارچوب مفهومی اولیه تدوین شده است؛ سپس مقالات علمی مرتبط شناسایی و محتوای آن‌ها با هدف استخراج موانع تحقق عدالت فضایی تحلیل شده؛ در نهایت، یافته‌های به‌دست‌آمده در قالب مقولات و مفاهیم کلیدی سازمان‌دهی و تفسیر شده‌اند تا به پرسش اصلی پژوهش پاسخ داده شود که: مهم‌ترین موانع تحقق عدالت فضایی در گردشگری، بر پایه مطالعات پیشین، کدام‌اند؟

۲. ادبیات پژوهش

این بخش به بررسی مفاهیم و چارچوب‌های کلیدی مرتبط با عدالت فضایی و گردشگری می‌پردازد و زمینه نظری لازم برای تحلیل موانع تحقق عدالت فضایی در این حوزه را فراهم می‌کند. در این بخش، با مرور ادبیات موجود، مفاهیم عدالت فضایی، گردشگری، تأثیر نئولیبرالیسم بر گردشگری، رویکرد پسانسان‌گرایی و نظریه میدان و پیوندهای میان آن‌ها مورد بررسی قرار گرفته‌است. هدف از این مرور، بازشناسی چارچوبی تحلیلی و جامع است تا مبنایی نظری برای فهم یافته‌های پژوهش در راستای تبیین موانع تحقق عدالت فضایی فراهم آورد.

۱.۲. عدالت فضایی

از نخستین شکل‌گیری اجتماعات انسانی، شهرها همواره با مجموعه‌ای از مسائل بنیادین مواجه بوده‌اند؛ مسائلی مانند نابرابری اجتماعی، قطبی شدن فضاهای شهری، فقر و جلوه‌های کالبدی این ناهنجاری‌ها که در قالب دسترسی نامتوازن به منابع و امکانات شهری نمایان شده‌است. بروز چنین مسائلی سبب شد که مفهوم عدالت به تدریج وارد ادبیات برنامه‌ریزی شهری شود و دستیابی به عدالت یا مقابله با اشکال مختلف بی‌عدالتی به یکی از دغدغه‌های اصلی این حوزه تبدیل گردد. توجه به مفهوم عدالت در حوزه برنامه‌ریزی شهری را می‌توان در سه مرحله بررسی کرد: در مرحله نخست، از دوران کلاسیک تا دوره‌های متأخر، عدالت موضوعی مهم در فلسفه سیاسی بود اما برنامه‌ریزان شهری کمتر به آن ورود مستقیم داشتند و برداشته‌ها از عدالت میان مفهومی آرمانی تا پدیده‌ای قابل سنجش در نوسان بود. در مرحله دوم، از دهه ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰، با ظهور رویکردهای انتقادی در مطالعات شهری، جنبه‌های اخلاقی وارد مباحث برنامه‌ریزی شد و تلاش برای بازاندیشی رابطه میان فضا، قدرت و توسعه آغاز گردید. در مرحله سوم، از دهه ۱۹۹۰ به بعد، مفهوم عدالت به صورت صریح وارد حوزه برنامه‌ریزی شد و نظریه‌هایی مانند برنامه‌ریزی ارتباطی، برنامه‌ریزی گفتمانی، شهر عدالت‌محور و در نهایت عدالت فضایی (Dadashpoor & Alvandipur, 2016) طرح شدند.

بسط مفهوم عدالت در ادبیات جغرافیا و شهرسازی نیز از حدود چهار دهه پیش آغاز شد و در سال‌های اخیر به پیدایش رهیافت‌های نوینی انجامیده است. دیوید هاروی، جغرافی‌دان مارکسیست، از نخستین اندیشمندانی است که در کتاب عدالت اجتماعی و شهر (1973) به بررسی توزیع فضایی «درآمد» (به معنای کلی هر آنچه قابل توزیع

است) پرداخته و کوشیده است ویژگی‌های توزیع عادلانه را در مقیاس‌های سرزمینی و منطقه‌ای تبیین کند. حدود ده سال بعد، جی.اچ. پیری بر پایه مفاهیم عدالت اجتماعی و عدالت اجتماعی منطقه‌ای، چارچوبی نظری برای مفهوم عدالت فضایی ارائه داد. در ادامه، اندیشمندانی چون هوارد ژیلت، هیدر کمپل، پیترو مارکوس، ادوارد سوگا و سوزان فاینشتاین هر یک به نحوی در تلاش برای تبیین و بسط مفهوم عدالت فضایی بوده‌اند. ادوارد سوگا نابرابری‌های توزیعی را آشکارترین نمود نابرابری فضایی دانسته و با الهام از اندیشه‌های هنری لوفور درباره فضا، تلاش می‌کند عدالت فضایی را در پیوند با نیازهای شهری نظیر آموزش، حمل‌ونقل عمومی، امنیت، غذا، مسکن و اشتغال تبیین کند. با وجود این تلاش‌ها، هنوز دستیابی به تعریفی جامع و مورد اجماع از عدالت فضایی میسر نشده‌است (اگر اساساً دستیابی به چنین تعریفی ممکن باشد) (Shokouhbidhendi, 2015)؛ افزون بر این، بیشتر این رویکردها مبتنی بر تلقی‌های «غربی» از عدالت و عدالت فضایی‌اند. عدالت فضایی محل پیوند دو حوزه فضا و عدالت، یعنی فهم فضایی از عدالت اجتماعی تعریف شده‌است که به بررسی چگونگی تولید و توزیع مزایا و معایب در شهر می‌پردازد. با وجود گستره و پیچیدگی این مفهوم، می‌توان شاخص‌های ارزیابی عدالت فضایی را در سه دسته کلی حق حضور در شهر، دسترسی به نیازهای اساسی و حق متفاوت بودن تقسیم کرد (Afrouz et al, 2017).

۲.۲. عدالت فضایی و گردشگری

گردشگر کسی است که به منظور تفریح، استراحت، گذران تعطیلات، بازدید از نقاط دیدنی، انجام امور پزشکی، ورزش، زیارت، مأموریت کاری و غیره به جایی غیر از محل زندگی خود سفر می‌کند و مدت اقامت او از ۲۴ ساعت کمتر و از ۳ ماه بیشتر نباشد. در تعریف دیگر گردشگر کسی است که به مکانی غیر از محیط معمول خود سفر می‌کند و کمتر از ۱۲ ماه متوالی در آنجا به سر می‌برد و هدف اصلی از این سفر کسب درآمد نیست (Jeong et al, 2014). گردشگری ابعاد مختلفی دارد و از هر بعد پژوهشگران تعاریف متفاوت و متعددی بیان کرده‌اند؛ به عنوان مثال گردشگری به عنوان فرآیندی است که مردم محل اقامت و محل کار خود را به مقصد مکان‌های مختلف با اهداف متعدد که ممکن است اوقات فراغت، فرهنگ، سلامت، کار و یا دلایل دیگر باشد، ترک کنند و حداقل یک شب از خانه و کار دور باشند (Radicchi, 2013). به‌طور

^۱ Edward Soja

باید مسئولیت کامل موفقیت یا شکست خود را بپذیرند؛ یعنی هر شهروند مانند یک سرمایه که باید پیوسته خودش را مدیریت و به‌روز کند، تعریف می‌شود (Ghanbarlou, 2019). نئولیبرالیسم با برجسته‌کردن منافع فردی و منطق بازار، جامعه را از حالتی که فقط دارای بازار بود به وضعیتی رسانده که خود جامعه به بازار تبدیل شده است. در گذشته، اقتصاد بخشی از زندگی اجتماعی بود؛ اما امروز تقریباً همه رفتارها، ارزش‌ها و حتی روابط انسانی در قالب منطق خریدوفروش و ارزش‌گذاری اقتصادی تعریف می‌شوند. چیزهایی که زمانی معنای اخلاقی، اجتماعی و انسانی داشتند، اکنون قابل معامله و قیمت‌گذاری تصور می‌شوند. در این فضا، نوعی جابه‌جایی ارزشی رخ داده است: اخلاق می‌گوید زندگی باید چگونه باشد، اما منطق اقتصادی، زندگی را بر اساس آنچه هست و آنچه می‌توان محاسبه و مبادله کرد شکل می‌دهد (Goudarzi, 2024). نتیجه آن است که منطق بازار نه تنها رفتارها و تصمیمات، بلکه معنا و ارزش‌های زندگی اجتماعی را نیز تعریف می‌کند.

در چنین چارچوب نئولیبرالی، گردشگری نیز به شدت تحت تأثیر منطق بازار قرار گرفته است. فضاهای گردشگری عمدتاً به سطحی هموار و یک‌بعدی تبدیل شده‌اند که در آن امکانات و چگونگی دسترسی به آن‌ها به شکل نامتوازن و با تمرکز بر منافع اقتصادی طراحی می‌شود. این فضای کالایی شده، ارزش‌های اخلاقی همچون عدالت را کمرنگ کرده و گردشگری را به فعالیتی تبدیل کرده است که بر بهره‌برداری از «دیگران» - چه انسان و چه غیرانسان - استوار است. در این فضا، تحرک گردشگران نه تنها ابزار مصرف و نمایش موقعیت اجتماعی محسوب می‌شود، بلکه روابط و تعاملات میان بازیگران مختلف در محیط گردشگری را نیز شکل می‌دهد که غالباً نابرابر و مبتنی بر سلسله‌مراتب قدرت است. به بیان دیگر، گردشگری با وجود توان بالقوه برای تقویت عدالت، تحت نظام نئولیبرال به بازتولید نابرابری‌ها، تمرکز قدرت و کالایی‌شدن محیط‌ها کمک می‌کند (Tomassini & Lamond, 2022)؛ مسأله‌ای که نشان می‌دهد بررسی عدالت فضایی در گردشگری بدون درک تأثیرات نئولیبرالیسم بر آن ممکن نیست.

۴.۲. پسانسان‌گرایی^۱ و گردشگری

پسانسان‌گرایی رویکردی نظری است که با به چالش کشیدن انسان‌محوری سنتی، مرز میان انسان، طبیعت و فناوری را بازتعریف می‌کند. این دیدگاه، انسان را نه موجودی برتر و مستقل، بلکه بخشی از شبکه‌ای پیچیده از موجودات زنده، اشیا و نیروهای مادی می‌داند

خلاصه، دو ویژگی اساسی برای تعریف گردشگر و گردشگری، انگیزه سفر و مدت زمان اقامت در مقصد است. گردشگری به‌عنوان یک فعالیت چندبعدی پیچیده، می‌تواند نقش مهمی در تحقق عدالت فضایی ایفا کند. فضای گردشگری نه تنها عرصه‌ای برای تجربه و جابه‌جایی انسان‌هاست، بلکه محل تولید و توزیع مزایا و معایب متنوع میان کنشگران مختلف نیز محسوب می‌شود (Rastegar, 2022). از این منظر، عدالت فضایی در گردشگری به بررسی موضوعاتی چون چگونگی دسترسی تمام اقشار جامعه به مقاصد گردشگری، نحوه تأثیرگذاری فرآیندهای گردشگری بر جوامع میزبان و محیط‌های طبیعی مرتبط می‌پردازد (Jamal & Camargo, 2018)؛ و از این رو گردشگری، نه صرفاً به عنوان یک پدیده اقتصادی و تفریحی، بلکه حوزه‌ای تأثیرگذار در شکل‌دهی به عدالت فضایی، محسوب می‌شود.

۳.۲. نئولیبرالیسم و گردشگری

نئولیبرالیسم مجموعه‌ای از ایده‌ها درباره رابطه میان دولت، بازار و جامعه است که بر محور آزادسازی اقتصاد و سپردن نقش اصلی به مکانیسم‌های بازار شکل می‌گیرد. در این نگاه، ارزش‌ها و منابع باید از طریق رقابت آزاد و قوانین بازار تعیین شوند و دولت صرفاً زمانی وارد عمل می‌شود که منافع کلان کشور به خطر افتاده باشد. حتی حوزه‌هایی مانند آموزش، که معمولاً در قلمرو مسئولیت عمومی قرار می‌گیرند، در منطق نئولیبرال به عرصه رقابت و نیروهای بازار واگذار می‌شوند. هسته اصلی نئولیبرالیسم را می‌توان در سه اصل خلاصه کرد: خصوصی‌سازی، رقابت آزاد و تقدم منطق بازار؛ این اصول بر احترام مطلق به مالکیت خصوصی، گسترش نقش بخش خصوصی و محدودسازی دخالت دولت تأکید دارند. بنابراین دولت و قوانین نه تنها حامی مالکیت خصوصی‌اند، بلکه فعالانه توسعه آن را تشویق می‌کنند. در منطق نئولیبرالی، بازار محور اصلی سازمان‌دهی جامعه است و دولت فقط باید شرایطی فراهم کند که بازار آزادانه کار کند. در این چارچوب، «شهروند خوب» فردی است که مطابق منطق بازار رفتار کرده و در خدمت رشد اقتصادی باشد (Ghanbarlou, 2019)؛ به همین ترتیب ارزش‌ها و قواعد بازار به حوزه‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی نفوذ کرده و جهت تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌ها را تعیین می‌کنند.

این رویکرد همه ابعاد زندگی را به محاسبات اقتصادی تقلیل می‌دهد و نهادهایی می‌سازد که این نوع نگاه را تقویت کنند. دولت بر اساس میزان موفقیتش در حمایت از بازار سنجیده می‌شود و افراد

^۱ Post-humanism

۱۹ باشد که پویایی‌های جهانی سفر و جابه‌جایی را دگرگون کرده‌اند. هرچند کوهن تأکید دارد که این رویکرد هنوز جایگاه بایسته‌ای در پژوهش‌های گردشگری نیافته‌است، اما نشانه‌هایی از توجه روزافزون به آن دیده می‌شود. برای نمونه، نظریه «کنشگر - شبکه^۲» لاتور را می‌توان روایتی ملایم‌تر و تحلیلی‌تر از پسانسان‌گرایی در این حوزه دانست. پسانسان‌گرایی با بازتعریف رابطه انسان با جهان مادی، زمینه‌ساز تحول در مبانی هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و روش‌شناختی پژوهش گردشگری است؛ با این حال، این جریان هنوز در آغاز راه است (Jamal & Guia, 2020) و برای استحکام نظری و گسترش دامنه کاربرد خود، نیازمند پژوهش‌های عمیق‌تر و نظام‌مندتری است.

در همین افق نظری، برخی چارچوب‌های کلاسیک نیز می‌توانند با بازخوانی انتقادی، در خدمت تحلیل پسانسان‌گرایی گردشگری قرار گیرند. یکی از این چارچوب‌ها، نظریه میدان است که نخستین بار توسط کورت لوین^۳ (۲۰۱۵) در روان‌شناسی توپولوژیک^۴ مطرح شد. لوین رفتار را تابعی از رابطه میان شخص و محیط می‌دانست و آن را با معادله زیر بیان می‌کرد:

$$B = F(P, E)$$

در این معادله، B به رفتار^۵، P به شخص^۶ و E به محیط^۷ اشاره دارد. تمرکز این معادله بر رابطه میان فرد و محیط است، نه بر هر یک به صورت مجزا؛ به بیان دیگر، رفتار حاصل کنش متقابل نیروهایی است که در میدان عمل می‌کنند. توماسینی^۸ و لاموند^۹ (۲۰۲۳) در پژوهشی در حوزه عدالت فضایی و گردشگری با الهام از نظریه میدان، این معادله را در چارچوبی هم‌راستا با پسانسان‌گرایی بازتعریف کرده‌اند. در این بازتعریف: شخص (P) به بازیگر^{۱۰} (a) تغییر یافته تا هم انسان و هم عاملان غیرانسانی (مانند اشیاء، فناوری‌ها، محیط‌های طبیعی، نهادها و غیره) را دربرگیرد. همچنین محیط (E) با مفهوم پویاتر و شبکه‌ای‌تر فضا^{۱۱} (S) جایگزین شده‌است. در نتیجه، معادله جدید به شکل زیر بیان می‌شود:

$$A = F(a, s)$$

در این فرمول، A بیانگر رابطه یا کنش عاطفی در فضای گردشگری است و تابعی از تعامل میان بازیگران (a) و اصول فضا^{۱۱} (S)

که همگی در شکل‌دهی به جهان نقش دارند. در این رویکرد، جهان نه حول محور انسان، بلکه به صورت رابطه‌ای چندعاملی فهم می‌شود؛ جایی که عاملیت از انحصار انسان خارج شده و به سایر عناصر نیز گسترش می‌یابد. اصول حاکم بر پسانسان‌گرایی بر نفی دوگانگی‌های سنتی مانند انسان/غیرانسان، طبیعت/فرهنگ و ذهن/بدن استوار است. این نگرش، معرفتی چندوجهی و شبکه‌ای را جایگزین نگاه سلسله‌مراتبی و انسان‌مدار گذشته می‌کند و بر هم‌پوندی انسان با سایر کنشگران مادی و زیستی تأکید دارد. در نتیجه، مفهوم سوژگی نیز دگرگون می‌شود و دیگر تنها به انسان منحصر نیست، بلکه شامل همه عناصری است که در فرآیندهای مادی و معنایی جهان مشارکت دارند. تأثیر پسانسان‌گرایی در علوم انسانی و اجتماعی به بازنگری عمیق در مفاهیم بنیادین منجر شده است. این رویکرد راه را برای شکل‌گیری شیوه‌های نوین فهم، سیاست‌گذاری و کنش اجتماعی باز می‌کند که در آن روابط اخلاقی و محیط‌زیستی میان انسان و غیرانسان، در مرکز توجه قرار می‌گیرند. بدین ترتیب، پسانسان‌گرایی نه صرفاً نقدی بر مدرنیته انسان‌مدار، بلکه تلاشی برای بازاندیشی در بنیادهای فلسفی معاصر است (Mozaffaripour, 2023).

پسانسان‌گرایی افق تازه‌ای در برابر اندیشه و عمل گردشگری می‌گشاید و بسیاری از پیش‌فرض‌های بنیادین مدرن را که بی‌چون‌وچرا مبنای فهم و سامان‌دهی گردشگری امروز قرار گرفته‌اند، به چالش می‌کشد. از نگاه اریک کوهن (۲۰۱۹)، این رویکرد می‌تواند نگاهی انتقادی به گردشگری مدرن تماشاگرانه ارائه دهد و آن را به مثابه فعالیتی انسان‌محور و استثماری در قبال انسان‌ها و موجودات غیرانسانی بازنمایی کند. پسانسان‌گرایی با تأکید بر درهم‌تنیدگی موجودات انسانی و غیرانسانی، بر فروپاشی مرزهای طبیعی شده میان آن‌ها اصرار دارد و راه را برای بازاندیشی در ارزش‌ها و مسئولیت‌های اخلاقی بشر می‌گشاید. این رویکرد فلسفی در زمانی مطرح می‌شود که بحران‌های محیط‌زیستی به‌ویژه تغییرات اقلیمی، بیش از هر زمان دیگری ضرورت بازنگری در نقش انسان و پیامدهای تمدن او را یادآور شده‌اند. در چنین شرایطی، چرخش پسانسان‌گرایی در مطالعات گردشگری می‌تواند پاسخی نظری به چالش‌های عصر آنتروپوسن^۱ و بحران‌هایی مانند همه‌گیری کووید-

^۷ Environment

^۸ Tomassini

^۹ Lamond

^{۱۰} Actant

^{۱۱} Spatiality

^۱ Anthropocene

^۲ Actor-Network Theory (ANT)

^۳ Kurt Lewin

^۴ Topologic

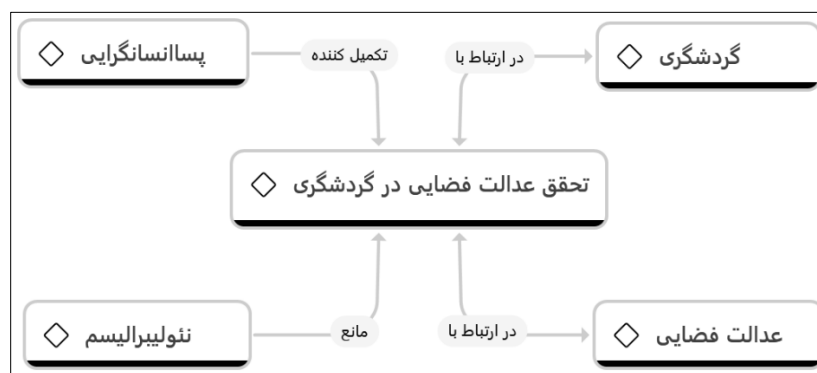
^۵ Behavior

^۶ Person

اخلاقی درک شوند؛ میدانی که در آن هیچ عاملی بر دیگری برتری ذاتی ندارد و عدالت نتیجه تعادل نیروها و تعاملات در این میدان است.

مرور مبانی نظری نشان می‌دهد که تحلیل عدالت فضایی در گردشگری نیازمند چارچوبی است که افزون بر لحاظ روابط قدرت و منطق اقتصادی، جایگاه انسان و غیرانسان را نیز در شبکه‌های اجتماعی و فضایی بازتعریف کند. از این رو، پژوهش حاضر بر پایه چارچوب تحلیلی زیر مبتنی بر چهار مفهوم کلیدی گردشگری، عدالت فضایی، نتولیرالیسم و پسانسان‌گرایی استوار شده است (شکل ۱).

محسوب می‌شود. بدین ترتیب، تمرکز تحلیل از رفتار فردی به رابطه شبکه‌ای و چندبعدی میان انسان‌ها، غیرانسان‌ها و فضا منتقل می‌شود (Tomassini & Lamond, 2022)؛ این برداشت با هستی‌شناسی پسانسان‌گرا سازگار است؛ زیرا فضا را نه بستر ثابت تعاملات، بلکه میدانی از نیروها، روابط و جریان‌های متقابل می‌داند که در آن قدرت، حرکت و معنا به‌طور پیوسته در حال باز تولیدند. از این منظر، عدالت فضایی در گردشگری زمانی قابل تحقق است که کنش‌های گردشگری (اعم از رفتار گردشگران، جوامع میزبان، زیرساخت‌ها، عناصر طبیعی و غیره) در قالب یک میدان ارتباطی و

شکل ۱: مفاهیم مؤثر بر تحقق عدالت فضایی (مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۴)

این پژوهش با هدف شناسایی «موانع تحقق عدالت فضایی در گردشگری» با رویکرد کیفی و در چارچوب پارادایم برساخت‌گرا - تفسیری با روش مرور نظام‌مند^۱ انجام شده است. برای اطمینان از شفافیت و قابلیت بازتولید مراحل پژوهش، روش‌شناسی در چهارم گام ارائه می‌شود.

در گام نخست، تمام مقالات موجود که در عنوان خود به‌طور همزمان شامل کلیدواژه‌های گردشگری و عدالت فضایی بوده و در بازه زمانی ۲۰۲۵-۱۹۹۰ انتشار یافته‌اند، شناسایی شد. انتخاب این بازه زمانی با هدف پوشش سیر تاریخی ورود مفهوم عدالت به حوزه گردشگری صورت گرفت؛ هرچند اندیشه‌های اولیه درباره عدالت فضایی به دهه ۱۹۷۰ بازمی‌گردد، اما ورود جدی مفهوم عدالت به مباحث گردشگری از دهه ۱۹۹۰ آغاز شد؛ زمانی که پژوهشگران به ضرورت ایجاد چارچوب‌های اخلاقی (از جمله چارچوبی عدالت‌محور) در برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری پرداختند (Rastegar, 2022). در گام دوم، جست‌وجو نظام‌مند در پایگاه داده «Web of Science» انجام شد. برای این منظور، کلید واژه‌های

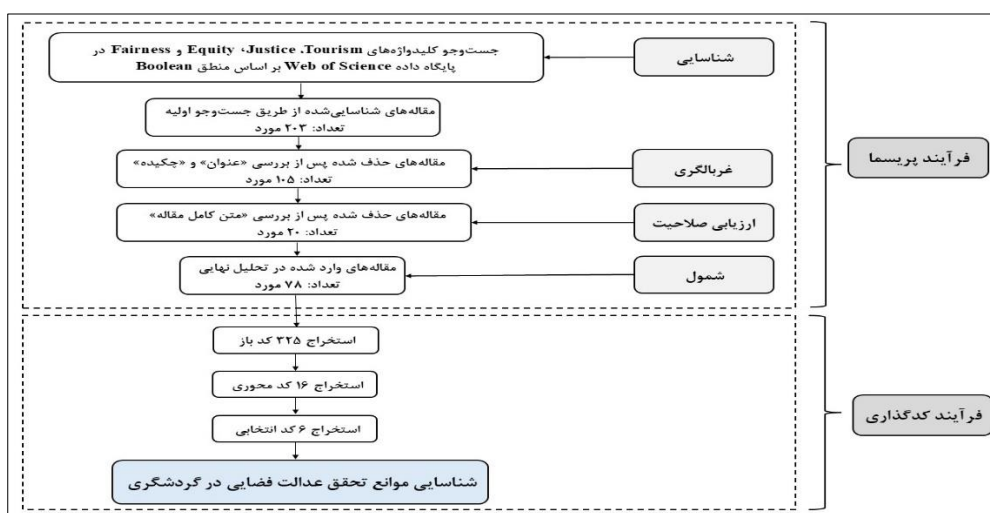
این چارچوب نشان می‌دهد که تحقق عدالت فضایی در گردشگری تحت تأثیر هم‌زمان ساختارهای نتولیرالی و چشم‌اندازهای پسانسان‌گرایانه قرار دارد؛ به‌گونه‌ای که نتولیرالیسم با تمرکز بر منافع اقتصادی و منطق بازار، موانع تحقق عدالت را تشدید می‌کند و پسانسان‌گرایی با بازتعریف جایگاه انسان و غیرانسان، زمینه‌ای نظری برای فهم شبکه‌ای و چندبعدی تعاملات در فضای گردشگری فراهم می‌آورد. در عین حال، گردشگری خود می‌تواند و می‌باید نقش فعال در تحقق عدالت ایفا کند، به‌گونه‌ای که برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری مناسب، مشارکت جوامع میزبان و توجه به روابط اخلاقی میان انسان و غیرانسان، ظرفیت آن را برای ارتقای عدالت فضایی تقویت کند. در بین مفاهیم دیگری که در تحلیل عدالت فضایی موضوعیت دارند، این چهار مفهوم در قالب چارچوب مذکور، به منظور آماده‌سازی ذهن برای شناسایی و تحلیل موانع و ظرفیت‌های تحقق عدالت فضایی در گردشگری و ایجاد یک پایه نظری سازمان‌یافته برای ادامه پژوهش بنیادی به نظر می‌رسند.

۳. روش‌شناسی پژوهش

^۱ Systematic Review

شرکت OpenAI) استفاده شده‌است. بدین ترتیب شناسایی، غربالگری و انتخاب نهایی مقالات، بر اساس فرآیند پریسما^۳ (M.J. Page et al, 2021) انجام شد (شکل ۲).
در گام سوم، به‌منظور استخراج داده‌های پژوهش، متن کامل ۷۸ مقاله منتخب به‌صورت عمیق مورد بررسی قرار گرفت. معیار اصلی استخراج داده‌ها، شناسایی گزاره‌ها، مفاهیم و بخش‌هایی از متن مقالات بود که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به موانع تحقق عدالت فضایی در گردشگری اشاره داشتند. این گزاره‌ها به‌عنوان واحدهای تحلیلی پژوهش در نظر گرفته شدند و با بهره‌گیری از نرم‌افزار اطلس تی‌آی^۴ (نسخه ۲۴.۱.۱) گردآوری، سازمان‌دهی و آماده تحلیل شدند.

«Justice»، «Equity»، «Fairness» و «Tourism» به‌کار گرفته شد و جست‌وجو با استفاده از منطق بولین^۱ ("justice" OR "spatial justice" OR "equity" OR "spatial equity" OR "fairness" OR "spatial fairness") ("tourism") AND در بازه زمانی موردنظر صورت گرفت. در نتیجه این جست‌وجو، ۲۰۳ مقاله اولیه بازیابی شد. پس از بررسی عنوان و چکیده مقالات، ۱۰۵ مقاله به دلیل عدم انطباق با هدف پژوهش حذف و ۹۸ مقاله وارد مرحله مطالعه متن کامل شدند. در نهایت، ۷۸ مقاله که بیشترین انطباق محتوایی را با هدف پژوهش داشتند، برای تحلیل نهایی انتخاب شدند. به‌منظور ترجمه متن مقاله‌ها، از ابزارهای AI^۲ (مدل زبانی مبتنی بر GPT-5.2 از

شکل ۲: فرآیند شناسایی موانع تحقق عدالت فضایی در گردشگری (مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۴)

مقولات از طریق مراجعه مکرر به داده‌های اصلی و مقایسه مستمر میان مفاهیم اصلاح گردید. همچنین، اعتباربخشی به یافته‌ها از طریق مقایسه نتایج با مطالعات پیشین و بازبینی مفهومی توسط متخصصان حوزه عدالت فضایی و گردشگری انجام شد. یافته‌های پژوهش در قالب مقولات و چارچوب مفهومی منسجم گزارش شده‌اند. با وجود این، پژوهش حاضر با محدودیت‌هایی از جمله اتکا به مقالات انگلیسی‌زبان، استفاده از داده‌های ثانویه و اجتناب‌ناپذیر بودن نقش تفسیر پژوهشگر در تحلیل کیفی مواجه بوده‌است؛ با این حال، تلاش شده است این محدودیت‌ها از طریق بازبینی مستمر و مقایسه با ادبیات موجود تا حد امکان کاهش یابد.

۴. یافته‌ها و بحث

در گام چهارم، داده‌های استخراج‌شده با استفاده از تحلیل محتوای کیفی و در قالب سه مرحله کدگذاری مورد تجزیه‌وتحلیل قرار گرفتند. در مرحله کدگذاری باز، تمامی گزاره‌های مرتبط با موانع تحقق عدالت فضایی در گردشگری شناسایی و برچسب‌گذاری مفهومی شدند که حاصل آن استخراج ۳۲۵ کد باز بود. در مرحله کدگذاری محوری، کدهای مشابه یا هم‌پوشان بر اساس روابط مفهومی در قالب محورهای معنایی ادغام شدند و ۱۶ کد محوری شکل گرفت. در نهایت، در مرحله کدگذاری انتخابی، این محورهای معنایی با تمرکز بر روابط درونی، تقابل‌ها و هم‌پوشانی‌ها در قالب ۶ مقوله اصلی سامان‌دهی شدند که بیانگر سطوح کلیدی موانع تحقق عدالت فضایی در گردشگری هستند. همچنین برای افزایش دقت و اعتبار تحلیل‌ها، فرآیند کدگذاری دو بار بازبینی شد و روابط میان

³ PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses)

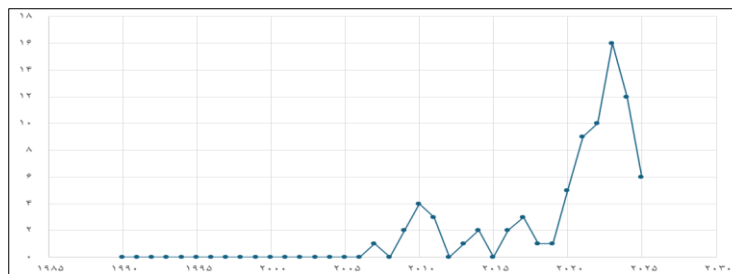
⁴ Atlas TI

¹ Boolean Logic

² Artificial Intelligence

Management (۴ مقاله)، Travel Research (۴ مقاله)، Tourism Planning (۳ مقاله)، Land & Development (۳ مقاله)، Contemporary Hospitality (۲ مقاله)، Ecotourism (۲ مقاله) Management (۲ مقاله) قرار دارند؛ این توزیع نشان می‌دهد که عدالت فضایی توانسته به تدریج وارد جریان اصلی نشریات معتبر گردشگری شود و توجه محققان و برنامه‌ریزان را به خود جلب کند.

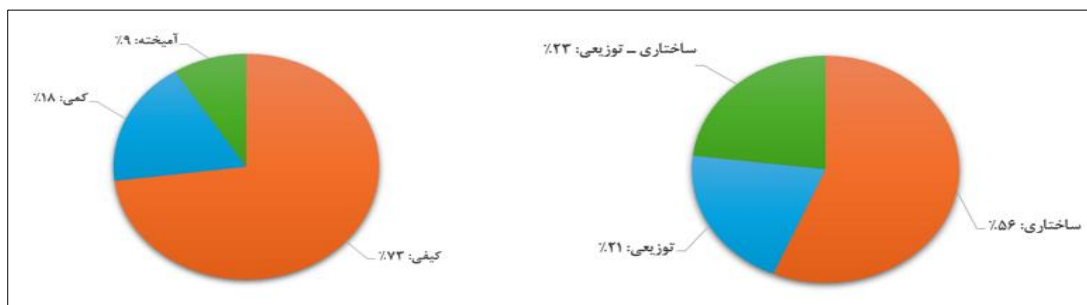
یافته‌های به دست آمده از مرور منابع منتخب در دو دسته یافته‌های توصیفی و محتوایی قابل صورت‌بندی است^۱. یافته‌های توصیفی نشان می‌دهد که ادبیات عدالت فضایی در گردشگری در سال‌های اخیر رشد چشمگیری داشته است؛ به طوری که ۷۴٪ کل مقاله‌ها (۵۸ مقاله) پس از سال ۲۰۲۰ منتشر شده‌است (شکل ۳). این رشد سریع نشان‌دهنده افزایش توجه جهانی به موضوع عدالت در گردشگری و اهمیت آن در جریان اصلی پژوهش‌های مرتبط است. از نظر بستر انتشار، نشریه Sustainable Tourism با ۲۴ مقاله جایگاه نخست را دارد و پس از آن نشریاتی مانند Tourism

شکل ۳: تعداد مقالات چاپ شده در هر سال (مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۴)

مقاله) غالب‌اند. تنها ۵٪ (۴ مقاله) از مقالات به تحلیل قوانین، ۵٪ (۴ مقاله) به بررسی پژوهش‌های علمی و هیچ مقاله‌ای به تحلیل برنامه‌ها و سیاست‌ها پرداخته است؛ همچنین ۸٪ (۶ مقاله) از پژوهش‌ها فاقد نمونه مطالعاتی بوده‌اند. از نظر نوع پژوهش، پژوهش‌های کیفی با ۷۳٪ (۵۷ مقاله) بیشترین فراوانی را دارند و رویکردهای کمی (۱۸٪ - ۱۴ مقاله) و آمیخته (۹٪ - ۷ مقاله) عمدتاً در حوزه‌هایی مانند تحلیل فضایی و سنجش ادراک ساکنان به کار رفته‌اند. تنوع مکانی نمونه‌ها از محلی تا ملی و فراملی نشان می‌دهد که عدالت فضایی در گردشگری ماهیتی چندمقیاسی و فرامکانی دارد و در بافت‌های اجتماعی و فضایی مختلف موضوعیت دارد.

ارزیابی محتوایی مقالات نشان می‌دهد که این حوزه از تنوع نظری قابل توجهی برخوردار است. ۵۶٪ (۴۴ مقاله) پژوهش‌ها عدالت فضایی را به عنوان یک مسئله ساختاری بررسی کرده‌اند و تمرکز خود را بر نابرابری‌ها و عدم تعادل‌های سیاست‌گذاری، حکمرانی، مالکیت و دسترسی قرار داده‌اند؛ در مقابل، ۲۱٪ (۱۶ مقاله) از مقالات به عدالت توزیعی و الگوی توزیع مزایا و معایب پرداخته و ۲۳٪ (۱۸ مقاله) نیز با رویکردی ترکیبی هر دو بعد را هم‌زمان مدنظر قرار داده‌اند (شکل ۳). این تنوع نشان‌دهنده پیوند گسترده مفهوم عدالت فضایی با نظریه‌های عدالت، عدالت اجتماعی، عدالت محیطی، رویکردهای انتقادی و چارچوب‌های برنامه‌ریزی گردشگری است. از نظر واحد تحلیل، مطالعات ارزیابی وضع موجود با سهم ۸۲٪ (۶۴

شکل ۴: درصد تعداد مقاله‌ها بر اساس نوع رویکرد به مفهوم عدالت و نوع پژوهش (مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۴)

نمونه مطالعاتی، نوع پژوهش و ماخذنگاری به صورت پیوست و فایل تکمیلی ارائه شده است.

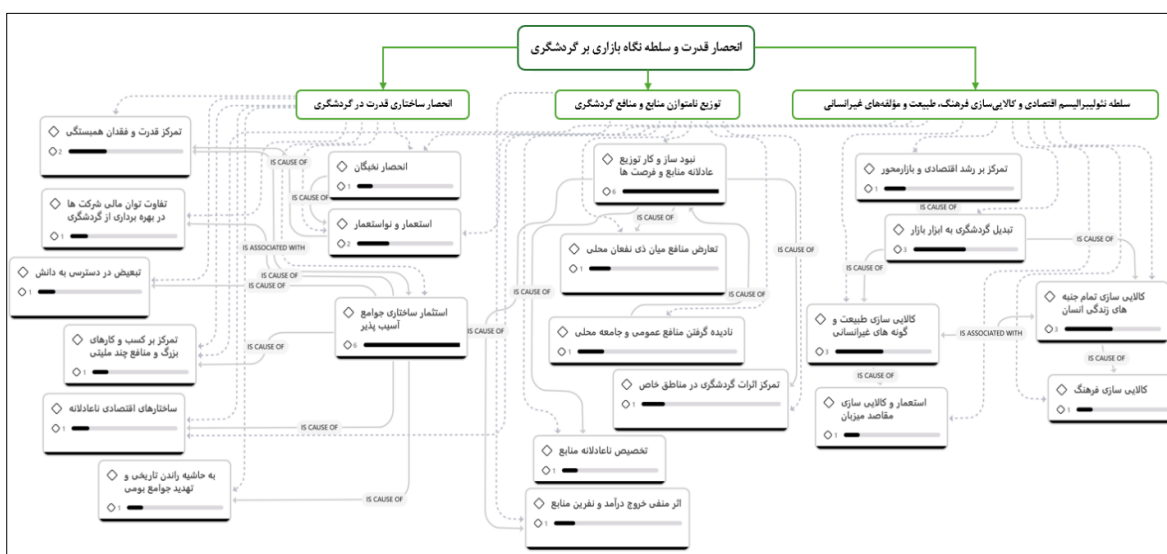
^۱ با توجه به محدودیت صفحات، مشخصات تفصیلی (ساختاری-محتوایی) مقالات منتخب شامل رویکرد نظری، محور پژوهش، نظریه پایه، واحد تحلیل،

عدالت اجتماعی و فضایی هستند. در این بخش، هر کد انتخابی (هر خوشه) با ارائه کدهای محوری و نمونه‌هایی از کدهای باز توضیح داده شده و نقش آنها در محدود کردن یا تضعیف تحقق عدالت فضایی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

نخستین خوشه شناسایی شده، به «انحصار قدرت و سلطه نگاه بازاری بر گردشگری» اشاره دارد؛ وضعیتی که در آن فضاهای گردشگری نه به‌عنوان عرصه‌هایی عمومی و چندکنشگری، بلکه به‌مثابه کالاهایی اقتصادی برای انباشت سرمایه بازتعریف می‌شوند. یافته‌ها نشان می‌دهد این خوشه از سه زیرخوشه اصلی شامل انحصار ساختاری قدرت در گردشگری (۳۸ کد باز)، سلطه نئولیبرالیسم اقتصادی و کالایی‌سازی فرهنگ، طبیعت و مؤلفه‌های غیرانسانی (۴۵ کد باز) و توزیع نامتوازن منابع و منافع گردشگری (۳۰ کد باز) تشکیل شده‌است (شکل ۵).

از منظر محتوایی، مقالات بررسی شده بر جنبه‌های مختلف عدالت فضایی شامل عدالت توزیعی و ساختاری تمرکز داشته‌اند؛ برخی نیز به ترکیبی از این دو بُعد پرداخته‌اند. به لحاظ روش‌شناختی، بیشتر پژوهش‌ها به شیوه کیفی و مبتنی بر مطالعه نمونه‌های محلی، ملی یا فراملی انجام شده‌اند (شکل ۴). این ویژگی‌ها نشان می‌دهد که ادبیات موجود با رویکردهای نظری و روش‌شناختی متنوع بر تحلیل مسائل عدالت فضایی به صورت میان‌رشته‌ای در بسترهای اجتماعی و مکانی مختلف متمرکز شده‌است.

در راستای هدف اصلی پژوهش، از تحلیل ۷۸ مقاله مرتبط استخراج شده با استفاده از کدگذاری سه سطحی، شش کد انتخابی به عنوان خوشه‌های مرتبط با موانع تحقق عدالت فضایی در گردشگری شناسایی گردید. این خوشه‌ها نمایانگر ساختارهای قدرت، نگرش‌های نظری، سیاست‌گذاری، دانش و آموزش، ضعف نظارتی - مدیریتی و محیط زیستی و تعارض ذاتی گردشگری با اهداف

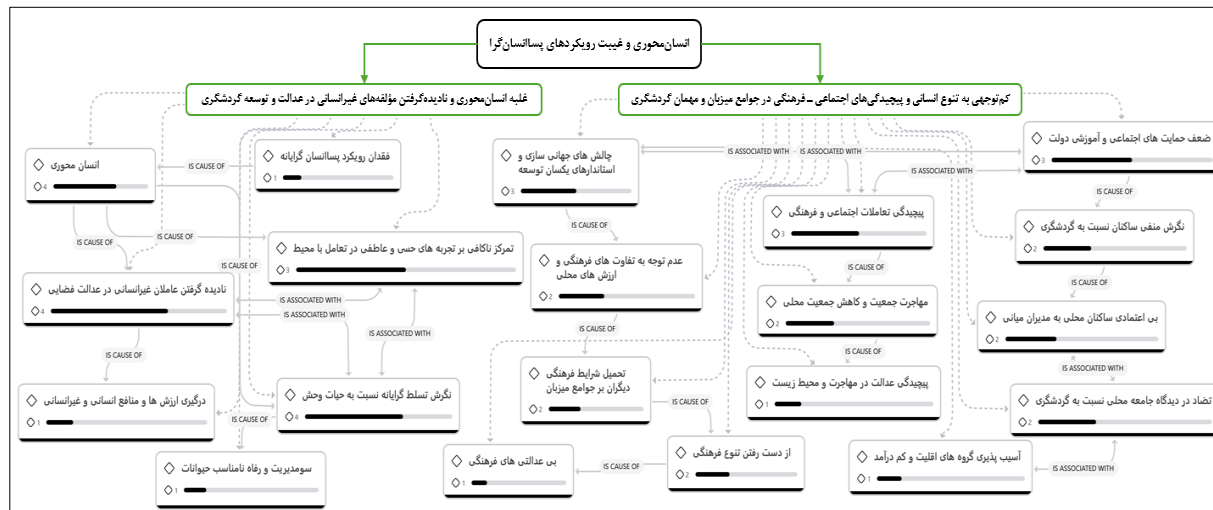
شکل ۵: رابطه کد انتخابی اول با کدهای محوری و بخشی از کدهای باز مربوطه (مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۴)

از منظر عدالت فضایی، پیامد این منطق، توزیع نامتوازن فرصت‌ها و منابع گردشگری و تشدید نابرابری در دسترسی و تحرک فضایی است؛ به‌گونه‌ای که منافع گردشگری در انحصار گروه‌ها و طبقات خاص قرار می‌گیرد. در چنین شرایطی، مکان‌ها، فرهنگ‌ها و عناصر طبیعی بیش از آنکه به‌عنوان دارایی‌های جمعی و محیط‌زیستی تلقی شوند، به منابعی برای مصرف و مبادله اقتصادی تقلیل می‌یابند. بنابراین، این خوشه نشان می‌دهد که سلطه نگاه بازاری و تمرکز قدرت، از موانع بنیادین تحقق عدالت فضایی در گردشگری است که از طریق کالایی‌سازی فضا و حذف ارزش‌های عدالت‌محور، نابرابری‌های فضایی را بازتولید می‌کند.

مجموع این زیرخوشه‌ها بازتاب منطق نئولیبرالی حاکم بر میدان گردشگری است؛ منطقی که با تقدم سازوکارهای بازار، خصوصی‌سازی و رقابت اقتصادی، ارزش‌های اجتماعی و اخلاقی از جمله عدالت فضایی را به حاشیه می‌راند. در این چارچوب، بازار به معیار اصلی ارزش‌گذاری فضاها و روابط تبدیل شده و نقش دولت و نهادهای عمومی عمدتاً به تسهیل عملکرد بازار تقلیل می‌یابد. داده‌های تجربی نشان می‌دهد تمرکز قدرت در دست بازیگران اقتصادی بزرگ، مشارکت مؤثر کنشگران محلی و جوامع میزبان را محدود کرده و تصمیم‌گیری‌های فضایی را در راستای منافع سرمایه‌محور جهت‌دهی می‌کند.

تنوع انسانی و پیچیدگی‌های اجتماعی - فرهنگی در جوامع میزبان و مهمان گردشگری (۲۵ کد باز) و غلبه انسان‌محوری و نادیده گرفتن مؤلفه‌های غیرانسانی در عدالت و توسعه گردشگری (۱۷ کد باز) تشکیل شده است (شکل ۶).

خوشه دوم شناسایی شده، به «انسان‌محوری و غیبت رویکردهای پسانسان‌گرا» اشاره دارد؛ دیدگاهی که انسان را محور تصمیم‌گیری، ارزش‌گذاری و برنامه‌ریزی قرار داده و در نتیجه، تنوع انسانی، نسل‌های آینده و کنشگران غیرانسانی را به حاشیه می‌راند. یافته‌ها نشان می‌دهد این خوشه از دو زیرخوشه اصلی شامل کم‌توجهی به

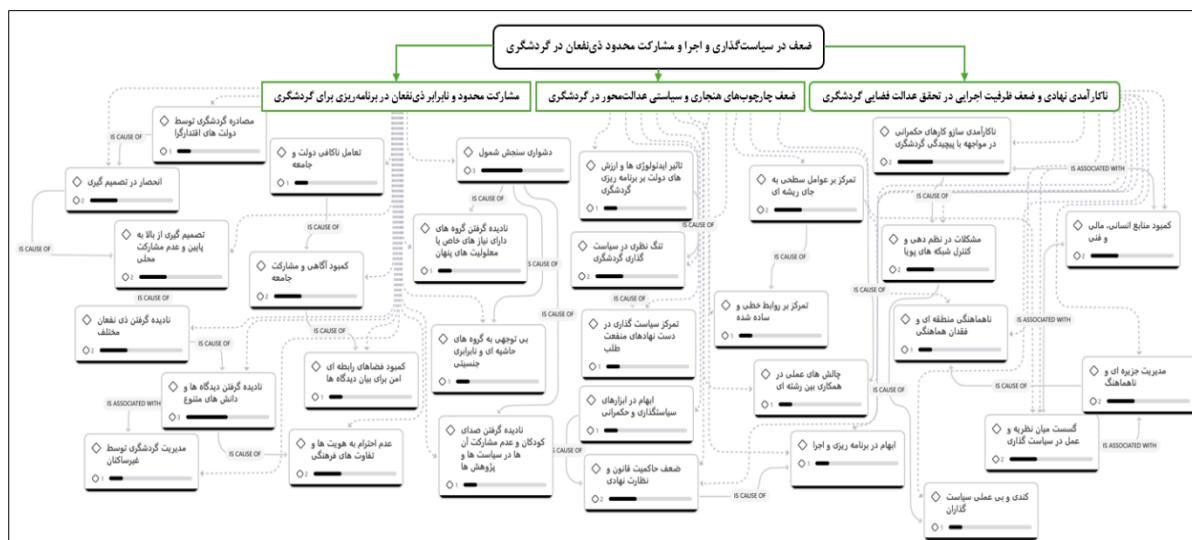
شکل ۶: رابطه کد انتخابی دوم با کدهای محوری و و بخشی از کدهای باز مربوطه (مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۴)

می‌دهد غیبت چنین نگاهی، به تشدید فشارهای محیط‌زیستی و تقلیل عدالت فضایی به چارچوبی صرفاً انسان‌محور انجامیده است. از این‌رو، این خوشه بیانگر آن است که غیبت رویکردهای پسانسان‌گرا، مانعی بنیادین در تحقق عدالت فضایی در گردشگری محسوب می‌شود.

خوشه سوم شناسایی شده، به «ضعف در سیاست‌گذاری و اجرا و مشارکت محدود ذی‌نفعان در گردشگری» اشاره دارد؛ مانعی ساختاری که ریشه در کاستی‌های چارچوب‌های هنجاری و سیاستی، ناکارآمدی نهادهای اجرایی و محدودبودن مشارکت واقعی ذی‌نفعان دارد. داده‌های پژوهش نشان می‌دهد این خوشه از سه زیرخوشه اصلی شامل ضعف چارچوب‌های هنجاری و سیاستی عدالت‌محور در گردشگری (۴۹ کد باز)، مشارکت محدود و نابرابر ذی‌نفعان در برنامه‌ریزی برای گردشگری (۵۱ کد باز) و ناکارآمدی نهادی و ضعف ظرفیت اجرایی در تحقق عدالت فضایی گردشگری (۳۰ کد باز) تشکیل شده است (شکل ۷).

زیرخوشه نخست نشان می‌دهد که بسیاری از سیاست‌ها و برنامه‌های گردشگری بر مبنای رویکردی تک‌صدا و انسان‌محور تدوین می‌شوند که توان درک تنوع هویتی، فرهنگی و اجتماعی کنشگران مختلف را ندارد. این امر به نادیده گرفتن ارزش‌های محلی و تجربه زیسته جوامع میزبان انجامیده و شکافی میان منافع گردشگران و نیازها و اولویت‌های جوامع محلی ایجاد کرده است. هم‌زمان، فشارهای ناشی از جهانی‌سازی و استانداردسازی الگوهای توسعه گردشگری، به هم‌سان‌سازی فضاها و تضعیف تنوع فرهنگی منجر شده و استمرار نگاه مدرنیستی و انسان‌مدار در سامان‌دهی فضاهای گردشگری را بازتولید کرده است.

در زیرخوشه دوم، داده‌ها حاکی از آن است که برنامه‌ریزی فضایی گردشگری غالباً با نادیده گرفتن مؤلفه‌های غیرانسانی و حقوق نسل‌های آینده صورت می‌گیرد و فضا صرفاً به‌عنوان بستری منفعل برای بهره‌برداری انسان تعریف می‌شود. این رویکرد، در تعارض با خوانش‌های پسانسان‌گرایانه‌ای است که فضا را میدانی پویا از روابط و کنش‌های درهم‌تنیده انسانی و غیرانسانی می‌دانند. یافته‌ها نشان

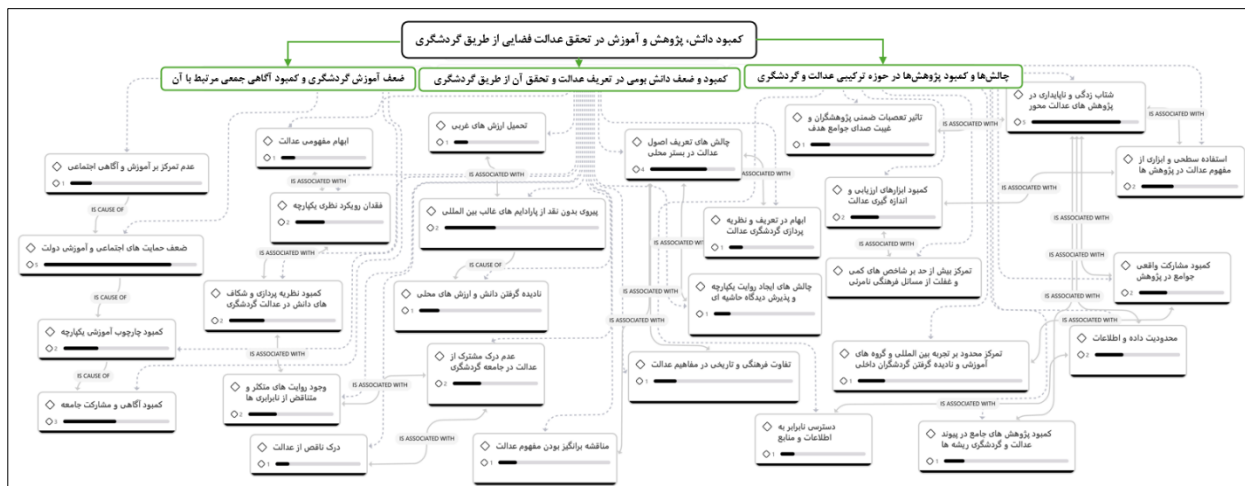

شکل ۷: رابطه کد انتخابی سوم با کدهای محوری و بخشی از کدهای باز مربوطه (مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۴)

خوشه از سه زیرخوشه شامل چالش‌ها و کمبود پژوهش‌ها در حوزه ترکیبی عدالت و گردشگری (۱۶ کد باز)، کمبود و ضعف دانش بومی در تعریف عدالت و تحقق آن از طریق گردشگری (۲۶ کد باز) و ضعف آموزش گردشگری و کمبود آگاهی جمعی مرتبط با آن (۴ کد باز) تشکیل شده‌است (شکل ۸). زیرخوشه نخست نشان می‌دهد که فقدان پارادایم پژوهشی عدالت‌محور، به پراکندگی مطالعات و نبود انسجام نظری انجامیده و تمرکز بر شاخص‌های کمی، درک کیفی از نابرابری‌های فضایی را تضعیف کرده‌است. زیرخوشه دوم بر کمبود نظریه‌پردازی بومی و غلبه تعاریف وارداتی از عدالت تأکید دارد؛ امری که مانع شکل‌گیری فهم مشترک و تبدیل عدالت به راهنمای عمل در سیاست‌گذاری فضایی شده‌است. در نهایت، زیرخوشه سوم بیانگر آن است که ضعف آموزش رسمی و غیررسمی گردشگری، همراه با کمبود چارچوب‌های آموزشی و حمایت نهادی، آگاهی و مسئولیت‌پذیری کنشگران را کاهش داده و موجب شده عدالت فضایی در گردشگری بیشتر به‌صورت شعاری مطرح شود تا مبنایی تحلیلی و عملی.

زیرخوشه نخست نشان می‌دهد که چارچوب‌های سیاستی گردشگری، در سطوح ملی و بین‌المللی، عمدتاً متأثر از منطق‌های مسلط توسعه بوده و توجه محدودی به الزامات عدالت فضایی دارند؛ امری که به ناکامی در بازتوزیع منافع و بازتولید نابرابری‌های ساختاری انجامیده‌است. زیرخوشه دوم بیانگر آن است که مشارکت ذی‌نفعان، به‌ویژه جوامع میزبان و گروه‌های به حاشیه رانده‌شده، غالباً محدود و نمادین باقی مانده و تمرکز تصمیم‌گیری در سطوح بالادست، کارکرد مشارکت را در تحقق عدالت فضایی تضعیف کرده‌است. در نهایت، زیرخوشه سوم بر ناکارآمدی نهادی و ضعف ظرفیت اجرایی تأکید دارد؛ به‌گونه‌ای که ناهماهنگی نهادی، کمبود منابع و ضعف همکاری بین‌بخشی، همراه با بی‌توجهی به اولویت‌های محلی، به تداوم تصمیم‌گیری‌های ناکارآمد و ناعادلانه در گردشگری انجامیده‌است.

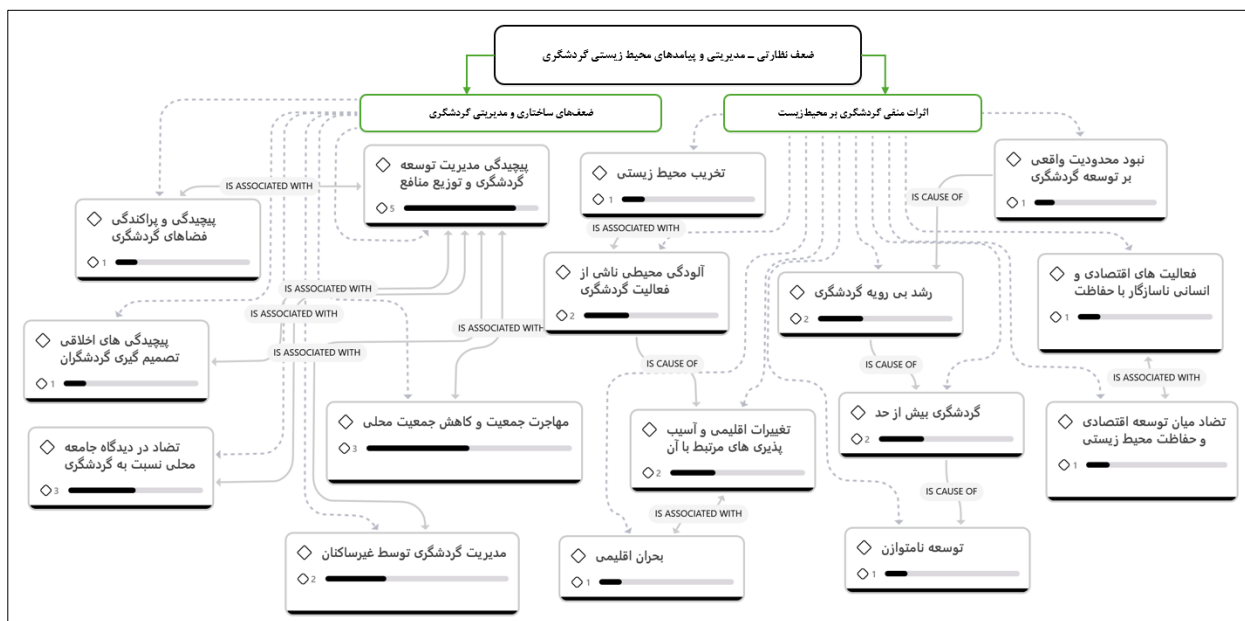
خوشه چهارم شناسایی شده، به «کمبود دانش، پژوهش و آموزش در تحقق عدالت فضایی از طریق گردشگری» اشاره دارد؛ شکافی معرفتی که مانع شکل‌گیری درک نظری و عملی مشترک از عدالت در فرآیندهای توسعه گردشگری می‌شود. یافته‌ها نشان می‌دهد این

شکل ۸: رابطه کد انتخابی چهارم با کدهای محوری و بخشی از کدهای باز مربوطه (مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۴)

(۱۶ کد باز) و ضعف‌های ساختاری و مدیریتی گردشگری (۴ کد باز) تشکیل شده‌است (شکل ۹).

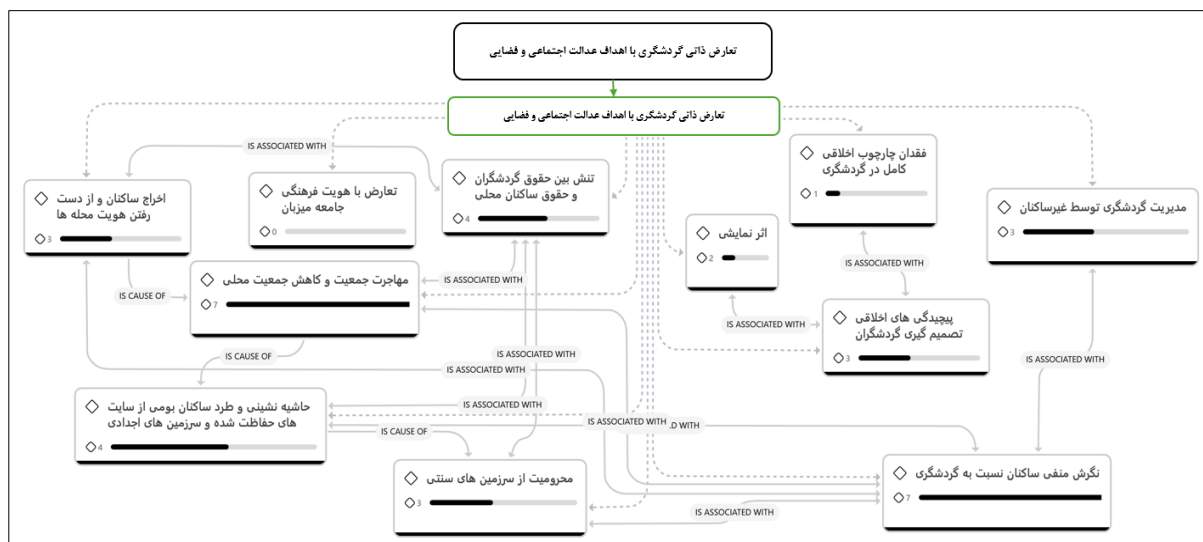
خوشه پنجم شناسایی شده، به «ضعف نظارتی - مدیریتی و پیامدهای محیط زیستی گردشگری» اشاره دارد. یافته‌ها نشان می‌دهد این خوشه از دو زیرخوشه شامل اثرات منفی گردشگری بر محیط‌زیست

شکل ۹: رابطه کد انتخابی پنجم با کدهای محوری و بخشی از کدهای باز مربوطه (مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۴).

به‌این ترتیب، بحران محیط زیستی و ضعف مدیریت چندسطحی، نه‌تنها پایداری فضایی را تهدید می‌کند، بلکه مانعی جدی در تحقق عدالت درون‌نسلی و بین‌نسلی به‌شمار می‌رود. خوشه ششم شناسایی شده، به «تعارض ذاتی گردشگری با اهداف عدالت اجتماعی و فضایی» اشاره دارد. این خوشه شامل یک زیرخوشه با ۱۹ کد باز است (شکل ۱۰).

زیرخوشه نخست نشان می‌دهد رشد بی‌رویه گردشگری، با تخریب محیط زیست و نادیده‌گرفتن ظرفیت اکولوژیک و حقوق نسل‌های آینده، تضاد میان توسعه اقتصادی و حفاظت محیط زیست را تشدید کرده و عدالت فضایی را تهدید می‌کند. زیرخوشه دوم بیانگر آن است که مدیریت گردشگری غالباً از پراکندگی نهادی، ضعف هماهنگی بین‌سطحی و پیچیدگی‌های اخلاقی تصمیم‌گیری رنج می‌برد و اجرای سیاست‌های عدالت‌محور را دشوار کرده‌است.

شکل ۱۰: رابطه کد انتخابی ششم با کدهای محوری و بخشی از کدهای باز مربوطه (مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۴).

بستری، تحقق عدالت در گردشگری مستلزم عبور از برداشت‌های کلی و انتزاعی و حرکت به سوی بازتعریف عملیاتی مفهوم عدالت، متناسب با شرایط و ویژگی‌های خاص هر مقصد است (Sedaghat & Ziyae, 2024) تا مسیر واقعی به سوی مقصدی عادلانه و پایدار هموار شود.

یافته‌های صداقت و ضیایی (۱۴۰۳) نمونه‌ای از الگوهای تحلیلی هستند که هرچند مستقیماً برای «تحقق عدالت در گردشگری» طراحی نشده‌اند، اما با توجه به جایگاه برجسته‌ای که برای عدالت در ساختار مدل خود قائل شده‌اند، مسیرهایی برای تحقق آن ارائه می‌کنند. آنها معتقدند ناکامی در توسعه پایدار گردشگری در ایران عمدتاً ناشی از فقدان نظام مشخص برای اولویت‌بندی شاخص‌هاست. توسعه پایدار گردشگری در نظر آنها پدیده‌ای چندبعدی است که تنها با توجه همزمان به عوامل سببی، محوری، زمینه‌ای، ساختاری، مدیریتی و پیامدی قابل دستیابی است. در میان این مؤلفه‌ها، «عدالت در بهره‌برداری از منابع گردشگری» در قلب عوامل محوری قرار دارد و با پایداری منابع، آینده‌نگری، مشارکت ذی‌نفعان و مدیریت مؤثر، پیوندی ناگسستنی دارد می‌راندند (Sedaghat & Ziyae, 2024). از این رو، مدل آن‌ها می‌تواند چارچوبی معتبر برای تحلیل و فهم عدالت در گردشگری محسوب شود، زیرا عدالت نه یک بُعد فرعی، بلکه پیش‌شرط تحقق کارایی، پایداری و ارتقای کیفیت زندگی در مقصد گردشگری است.

جمال و کامارگو (۲۰۱۴) بر این باورند که عدالت در گردشگری صرفاً به توزیع منصفانه منافع محدود نمی‌شود و مستلزم بازاندیشی در بنیان‌های اخلاقی و سیاستی توسعه مقصد است. آن‌ها با پرسش «مقصد گردشگری عادلانه چیست؟» نشان می‌دهند که عدالت در

یافته‌ها نشان می‌دهد گردشگری، به‌ویژه در قالب‌های اقتصادی و مصرف‌محور، می‌تواند عدم تعادل‌های اجتماعی، فرهنگی و فضایی را بازتولید کند. تضاد میان اهداف اقتصادی گردشگری و عدالت اجتماعی، موجب نگرش منفی ساکنان نسبت به گردشگران، مهاجرت جمعیت، کاهش جمعیت محلی و طرد بومیان از مناطق حفاظت‌شده شده است. همچنین فقدان چارچوب اخلاقی و فشار برای اجرای نمایشی سنت‌ها و آیین‌های فرهنگی، اصالت فرهنگی و هویت جامعه میزبان را تضعیف می‌کند. به‌این ترتیب، تعارض ذاتی گردشگری با عدالت اجتماعی و فضایی نشان می‌دهد که بدون بازنگری بنیادین در منطق و ارزش‌های حاکم بر این حوزه، تحقق عدالت فضایی واقعی ممکن نخواهد بود.

گردشگری پایدار گرچه در بسیاری از مقصدها به‌عنوان مسیر اصلی توسعه مطرح می‌شود (Talebi et Ziaee & Abbasi, 2018; al, 2017)، اما همچنان مفهومی پیچیده و تا حدی مبهم است. ریشه بخش مهمی از این ابهام را می‌توان در غلبه الگوهای غرب‌محور توسعه پایدار جست‌وجو کرد که عمدتاً بر ابعاد اقتصادی و محیط‌زیستی تمرکز دارند و در نتیجه، ابعاد اجتماعی و به‌ویژه مؤلفه عدالت را به حاشیه می‌رانند (Sedaghat & Ziyae, 2024)؛ در حالی که عدالت، هم از منظر اخلاقی و هم از حیث کارکردی، بنیانی اساسی برای تحقق سایر ابعاد پایداری به شمار می‌آید. در مطالعات گردشگری پایدار نیز کمتر به‌صورت صریح به عدالت پرداخته شده و سازمان‌های گردشگری نیز از مواجهه مستقیم با آن اجتناب کرده‌اند. پیامد این وضعیت، استمرار غالب برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌های گردشگری در قالبی اقتصادی و صنعت‌محور است (Jamal & Camargo, 2014). در چنین

مفهومی برای بازتعریف عدالت در زمینه‌های مختلف، از جمله گردشگری، مورد استفاده قرار گیرد. در مجموع، تحقق عدالت فضایی در گردشگری نیازمند ملاحظات نظری و ملزومات عملی است؛ نخست، مطالعات عدالت فضایی و برنامه‌ریزی شهری نشان می‌دهند که عدالت فضایی شامل برابری فرصت‌ها، آزادی، اصل تفاوت، توجه به نیازها، استحقاق شهروندان و بهره‌مندی از منفعت عمومی است و می‌تواند سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌ها را به سمت کاهش تبعیض و تقویت برابری هدایت کند (Dadashpoor et al, 2015). دوم، عدالت در گردشگری فراتر از توزیع منافع است و نیازمند بازاندیشی در بنیان‌های اخلاقی و سیاستی توسعه مقصد است؛ فضایل اخلاقی مانند احترام، مدارا، مهربانی و رعایت ارزش ذاتی مکان‌ها و فرهنگ‌های بومی باید هسته سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌ها قرار گیرند تا مقصدهای گردشگری عادلانه شوند (Jamal & Camargo, 2014). سوم، تحقق عدالت در بستر نئولیبرالی که غالباً منطق بازار، بهره‌برداری اقتصادی و کالایی‌سازی فضاها را تحمیل می‌کند (Tomassini & Lamond, 2022) با چالش‌های خاص خود مواجه است. بنابراین نگاه انتقادی به نئولیبرالیسم، توجه به پسانسان‌گرایی و نظریه میدان، به‌عنوان سه محور اصلی این پژوهش، اهمیت می‌یابند: نقد نئولیبرالیسم نشان می‌دهد عدالت بدون بازنگری در منطق اقتصادی و قدرت قابل تحقق نیست، پسانسان‌گرایی بر تعامل انسان و غیرانسان و بازتعریف سوژگی تأکید می‌کند و نظریه میدان چارچوبی برای فهم شبکه‌ای و چندعاملی کنش‌ها و تعاملات فراهم می‌آورد. هر چند تحقق عدالت محدود به این سه محور نیست، اما تمرکز این مقاله بر این سه محور به‌عنوان بنیان تحلیل عدالت فضایی در گردشگری است.

می‌توان گفت تحقق عدالت فضایی نیازمند رویکردی فراگیر است که به معیارهای عدالت توجه داشته باشد، پیامدهای اخلاقی و محیطی را لحاظ کند، مشارکت واقعی جوامع میزبان را تسهیل کند و تعامل شبکه‌ای میان همه کنشگران انسانی و غیرانسانی برقرار سازد. فهم چالش‌های عملی تحقق چنین رویکردی مستلزم بررسی موانع موجود در عرصه گردشگری است؛ موانعی که در قالب شبکه‌ای پیچیده از روابط قدرت، دانش و ارزش‌ها بازتولید می‌شوند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد این موانع نه تنها مجموعه‌ای از عوامل منفرد، بلکه شبکه‌ای از روابط قدرت، دانش و ارزش‌ها هستند که در سطوح مختلف ساختاری، معرفتی و اخلاقی بازتولید می‌شوند. تحلیل داده‌ها در سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی منجر به شناسایی شش خوشه در قالب کدهای انتخابی

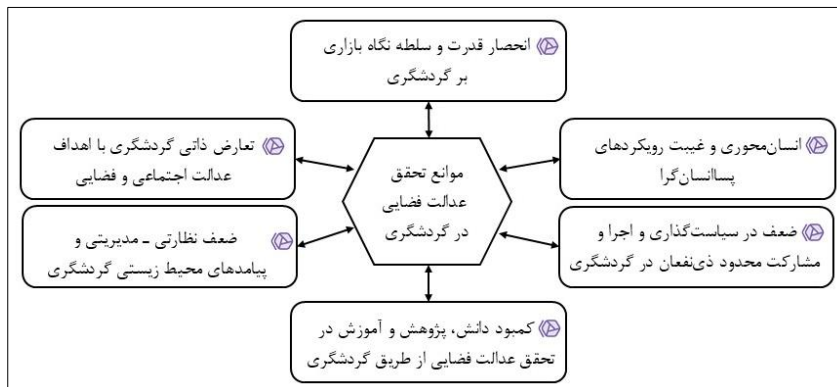
گردشگری در بستری شکل می‌گیرد که روابط قدرت میان بازیگران فراملی، دولت‌ها و جوامع میزبان نقش تعیین‌کننده دارد. هر چارچوب عدالت‌محور باید بتواند با مسائل پیچیده‌ای مانند حذف اقلیت‌ها، کالایی‌سازی فرهنگ‌های محلی و نابرابری در تخصیص منابع مقابله کند. دستاورد اصلی آن‌ها ارائه چارچوب دوگانه‌ای است که عدالت را با اخلاق مراقبت پیوند می‌دهد؛ چارچوبی که بر اصول عدالت راولز (۱۹۷۱) آزادی، فرصت برابر و اصل تفاوت، استوار است و سیاست‌ها را به گونه‌ای جهت‌دهی می‌کند که رفاه گروه‌های محروم بهبود یابد. با این حال، اصول عدالت به‌تنهایی کافی نیستند و اخلاق مراقبت، با تمرکز بر فضایل اخلاقی مانند احترام، مدارا، مهربانی و ارزش ذاتی مکان و فرهنگ‌های بومی، به‌عنوان مکمل وارد چارچوب می‌شود. این رویکرد، توسعه و بازاریابی گردشگری را فراتر از منطق اقتصادی و فایده‌گرایانه می‌برد و بر عدالت رویه‌ای و مشارکت دموکراتیک ساکنان به ویژه اقلیت‌ها و گروه‌های کم‌درآمد - تأکید می‌کند. چارچوب عدالت - مراقبت نشان می‌دهد که مقصد عادلانه تنها با سیاست‌هایی شکل می‌گیرد که هم حساسیت به نیازها و رفاه گروه‌های به‌حاشیه‌رانده‌شده و هم تقویت فضایل اخلاقی و تعهد به احترام و مراقبت نسبت به انسان‌ها و مکان‌ها را تضمین کند (Jamal & Camargo, 2014) و بدین ترتیب امکان هم‌زیستی پایدار و اجتماع‌محور فراهم شود.

یافته‌های داداش‌پور و همکارانش (۱۳۹۴) نیز در پژوهشی در مورد عدالت فضایی در برنامه‌ریزی می‌تواند برای تحقق عدالت در حوزه‌های مختلف، از جمله گردشگری، مفید باشد. آن‌ها عدالت فضایی را مفهومی اجتماعی می‌دانند که مستقیماً بر فرآیند برنامه‌ریزی شهری اثر می‌گذارد و می‌تواند کل فرآیند تصمیم‌گیری را به سمت عدالت‌محوری سوق دهد. این پژوهش شش معیار کلیدی برای عدالت فضایی ارائه کرده است: «برابری فرصت‌ها» برای توزیع عادلانه خدمات و دسترسی‌ها؛ «آزادی» به معنای مشارکت مؤثر و حق انتخاب برابر شهروندان؛ اصل «تفاوت» که پذیرش تنوع اجتماعی و جلوگیری از تبعیض ساختاری را تضمین می‌کند؛ «نیاز» که تخصیص منابع را با شرایط و نیازهای واقعی محلات همسو می‌سازد؛ «استحقاق» برای حق شهروندان در مشارکت فعال در مدیریت و سیاست شهری و بهره‌مندی از «منفعت عمومی» که بر دسترسی عادلانه به خدمات بر پایه مشارکت گروه‌های مختلف اجتماعی تأکید دارد.

این معیارها نشان می‌دهند که عدالت فضایی یک رویکرد انتقادی، مشارکت‌جو و هدفمند در کاهش تبعیض و تقویت تعادل است (Dadashpoor et al, 2015) و می‌تواند به‌عنوان چارچوبی

محدود ذی نفعان، کمبود دانش، پژوهش و آموزش در تحقق عدالت فضایی از طریق گردشگری، ضعف نظارتی - مدیریتی و پیامدهای محیط زیستی گردشگری و تعارض ذاتی گردشگری با اهداف عدالت اجتماعی و فضایی (شکل ۱۱).

گردید که در تعامل با یکدیگر، الگوی پیچیده‌ای از بی‌عدالتی فضایی در گردشگری را شکل می‌دهند. این خوشه‌ها عبارت‌اند از: انحصار قدرت و سلطه نگاه بازاری بر گردشگری، انسان‌محوری و غیبت روستائیان، ضعف در سیاست‌گذاری و اجرا و مشارکت محدود ذی‌نفعان در گردشگری، کمبود دانش، پژوهش و آموزش در تحقق عدالت فضایی از طریق گردشگری.

شکل ۱۱: موانع تحقق عدالت فضایی در گردشگری (مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۴).

در مجموع، این شش خوشه را می‌توان در قالب یک نظام بازتولید نابرابری و عدم تعادل فضایی در گردشگری تحلیل کرد. در این نظام، سلطه منطق نئولیبرالی و تمرکز قدرت اقتصادی بر گردشگری، زمینه را برای کالایی‌شدن فضا (Tomassini & Lamond, 2022)، فرهنگ و طبیعت فراهم می‌کند. چنین شرایطی موجب می‌شود که تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌ها در جهت منافع گروه‌های مسلط و سرمایه‌داران بزرگ تنظیم شوند (Higgins-Desbiolles, 2009). در حالی که گروه‌های محلی، جوامع میزبان و سایر کنشگران کم‌قدرت از فرآیند توزیع منابع و منافع کنار گذاشته می‌شوند (Isaac & Farkic, 2024). نتیجه این وضعیت، شکل‌گیری چرخه‌ای از تمرکز قدرت و بازتولید نابرابری در فضاهای گردشگری است.

در سطحی عمیق‌تر، یافته‌ها نشان می‌دهد که انسان‌محوری غالب در تفکر گردشگری و بی‌توجهی به مؤلفه‌های غیرانسانی (Kline et al, 2023) عدالت فضایی را از اساس با چالشی معرفتی مواجه می‌کند. در غیاب رویکردهای پسانسان‌گرا، رابطه انسان با فضا و طبیعت به رابطه‌ای ابزاری و مصرفی تقلیل می‌یابد و این امر موجب گسست میان اخلاق انسانی و مسئولیت محیط‌زیستی می‌شود (Rastegar, 2022). به بیان دیگر، در منطق گردشگری مدرن، فضا نه عرصه تعامل اخلاقی، بلکه صحنه بهره‌برداری اقتصادی است. از سوی دیگر، ضعف در سیاست‌گذاری (Paddison & Hall, 2023) و اجرای عدالت در گردشگری (Jamal & Higham, 2021) و محدودیت مشارکت واقعی ذی‌نفعان (Lett et al, 2022) باعث می‌شود که حتی در صورت وجود گفتمان‌های عدالت‌محور، این مفاهیم در سطح شعار باقی بمانند. سیاست‌ها عمدتاً از ارزش‌ها و الگوهای غربی تبعیت می‌کنند (Rastegar et al, 2023) و در نتیجه، با زمینه‌های بومی و فرهنگی جوامع مقصد همخوانی ندارند. علاوه بر این، نهادهای متولی گردشگری اغلب فاقد سازوکارهای شفاف برای مشارکت جوامع محلی و گروه‌های کم‌قدرت‌اند (Bai et al, 2024)؛ مسئله‌ای که شکاف میان سطوح تصمیم‌گیری و سطوح زیست اجتماعی را تشدید می‌کند.

یافته‌ها همچنین نشان می‌دهد که کمبود دانش و پژوهش در حوزه پیوند عدالت و گردشگری مانع مهمی در تحقق عدالت فضایی است (Aryee, 2025). نبود چارچوب‌های نظری بومی (Mika & Scheyvens, 2022)، فقدان درک مشترک از مفهوم عدالت (Rastegar, 2022)، غلبه نگاه کمی و فنی (Jamal & Camargo, 2014) در پژوهش‌ها و ضعف آموزش‌های عدالت‌محور در نظام آموزش گردشگری (Burrai et al, 2014)، همگی به ناتوانی نظریه و عمل در پاسخ‌گویی به مسائل عدالت فضایی منجر شده‌اند. در چنین شرایطی، سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان اغلب به شاخص‌های اقتصادی اتکا می‌کنند (Volic, 2023) و از ابعاد فرهنگی، اخلاقی و معرفتی عدالت غفلت می‌شود. همچنین، بُعد محیط‌زیستی عدالت فضایی در گردشگری از خلال ضعف نظارتی - مدیریتی و پیامدهای محیط‌زیستی به چالشی جدی تبدیل شده است. یافته‌ها حاکی از آن است که گردشگری بیش‌ازحد، تخریب محیط‌زیست و بحران اقلیمی نه‌تنها عدالت میان انسان‌ها،

در مجموع، این شش خوشه را می‌توان در قالب یک نظام بازتولید نابرابری و عدم تعادل فضایی در گردشگری تحلیل کرد. در این نظام، سلطه منطق نئولیبرالی و تمرکز قدرت اقتصادی بر گردشگری، زمینه را برای کالایی‌شدن فضا (Tomassini & Lamond, 2022)، فرهنگ و طبیعت فراهم می‌کند. چنین شرایطی موجب می‌شود که تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌ها در جهت منافع گروه‌های مسلط و سرمایه‌داران بزرگ تنظیم شوند (Higgins-Desbiolles, 2009). در حالی که گروه‌های محلی، جوامع میزبان و سایر کنشگران کم‌قدرت از فرآیند توزیع منابع و منافع کنار گذاشته می‌شوند (Isaac & Farkic, 2024). نتیجه این وضعیت، شکل‌گیری چرخه‌ای از تمرکز قدرت و بازتولید نابرابری در فضاهای گردشگری است.

در سطحی عمیق‌تر، یافته‌ها نشان می‌دهد که انسان‌محوری غالب در تفکر گردشگری و بی‌توجهی به مؤلفه‌های غیرانسانی (Kline et al, 2023) عدالت فضایی را از اساس با چالشی معرفتی مواجه می‌کند. در غیاب رویکردهای پسانسان‌گرا، رابطه انسان با فضا و طبیعت به رابطه‌ای ابزاری و مصرفی تقلیل می‌یابد و این امر موجب گسست میان اخلاق انسانی و مسئولیت محیط‌زیستی می‌شود (Rastegar, 2022). به بیان دیگر، در منطق گردشگری مدرن، فضا نه عرصه تعامل اخلاقی، بلکه صحنه بهره‌برداری اقتصادی است. از سوی دیگر، ضعف در سیاست‌گذاری (Paddison & Hall, 2023) و اجرای عدالت در گردشگری (Jamal & Higham, 2021) و محدودیت مشارکت واقعی ذی‌نفعان (Lett et al, 2022) باعث می‌شود که حتی در صورت وجود گفتمان‌های عدالت‌محور، این مفاهیم در سطح شعار باقی بمانند. سیاست‌ها عمدتاً از ارزش‌ها و الگوهای غربی تبعیت می‌کنند (Rastegar et al, 2023) و در نتیجه، با زمینه‌های بومی و فرهنگی جوامع مقصد همخوانی ندارند. علاوه بر این، نهادهای متولی گردشگری اغلب فاقد سازوکارهای شفاف برای مشارکت جوامع محلی و گروه‌های کم‌قدرت‌اند (Bai et al, 2024)؛ مسئله‌ای که شکاف میان سطوح تصمیم‌گیری و سطوح زیست اجتماعی را تشدید می‌کند.

یافته‌ها همچنین نشان می‌دهد که کمبود دانش و پژوهش در حوزه پیوند عدالت و گردشگری مانع مهمی در تحقق عدالت فضایی است (Aryee, 2025). نبود چارچوب‌های نظری بومی (Mika & Scheyvens, 2022)، فقدان درک مشترک از مفهوم عدالت (Rastegar, 2022)، غلبه نگاه کمی و فنی (Jamal & Camargo, 2014) در پژوهش‌ها و ضعف آموزش‌های عدالت‌محور در نظام آموزش گردشگری (Burrai et al, 2014)، همگی به ناتوانی نظریه و عمل در پاسخ‌گویی به مسائل عدالت فضایی منجر شده‌اند. در چنین شرایطی، سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان اغلب به شاخص‌های اقتصادی اتکا می‌کنند (Volic, 2023) و از ابعاد فرهنگی، اخلاقی و معرفتی عدالت غفلت می‌شود. همچنین، بُعد محیط‌زیستی عدالت فضایی در گردشگری از خلال ضعف نظارتی - مدیریتی و پیامدهای محیط‌زیستی به چالشی جدی تبدیل شده است. یافته‌ها حاکی از آن است که گردشگری بیش‌ازحد، تخریب محیط‌زیست و بحران اقلیمی نه‌تنها عدالت میان انسان‌ها،

ذی‌نفعان؛ کمبود دانش، پژوهش و آموزش در تحقق عدالت فضایی از طریق گردشگری؛ ضعف نظارتی - مدیریتی و پیامدهای محیط‌زیستی گردشگری و تعارض ذاتی گردشگری با اهداف عدالت اجتماعی و فضایی؛ این شش کد بازتاب‌دهنده موانع تحقق عدالت فضایی در گردشگری هستند.

نتایج این مرور نظام‌مند نشان می‌دهد که عدالت فضایی در گردشگری در وضعیت شکننده‌ای میان آرمان‌های هنجاری و واقعیت‌های اجرایی قرار دارد. اگرچه ادبیات علمی به‌طور فزاینده‌ای بر ضرورت حرکت به‌سوی گردشگری عادلانه تأکید می‌کند، در عمل، منطق نئولیبرالی، تمرکز بر منافع اقتصادی و ساختارهای قدرت مسلط، همچنان جهت‌گیری غالب سیاست‌ها و برنامه‌های گردشگری را شکل می‌دهند. برآیند یافته‌ها حاکی از آن است که موانع تحقق عدالت فضایی نه مجموعه‌ای از عوامل منفرد، بلکه نظامی درهم‌تنیده از روابط قدرت، دانش و ارزش‌ها هستند که در سطوح مختلف تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی و اجرا بازتولید می‌شوند. از این‌رو، شکاف میان گفتمان عدالت‌محور و واقعیت‌های میدانی، ریشه در بنیان‌های فکری، معرفتی و اخلاقی توسعه گردشگری دارد و صرف اصلاحات فنی یا مدیریتی، برای عبور از این شکاف کافی نیست.

از منظر دلالت‌های نظری، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که تحلیل عدالت فضایی در گردشگری مستلزم تلفیق رویکردهای انتقادی و میان‌رشته‌ای است. نقد نئولیبرالیسم، توجه به پساانسان‌گرایی و بهره‌گیری از نظریه میدان، امکان فهم عمیق‌تری از چگونگی شکل‌گیری و بازتولید نابرابری‌ها در فضاهای گردشگری را فراهم می‌آورد. این رویکردها نشان می‌دهند که عدالت فضایی صرفاً مسئله‌ای انسانی یا اقتصادی نیست، بلکه به بازتعریف رابطه انسان با فضا، طبیعت و سایر کنشگران غیرانسانی نیز وابسته است. در نتیجه، ادبیات عدالت در گردشگری نیازمند عبور از چارچوب‌های انسان‌محور و فایده‌گرایانه و حرکت به‌سوی نگرش‌های اخلاق‌محور، زمینه‌مند و حساس به تفاوت‌های مکانی و فرهنگی است. از منظر سیاستی و عملی، نتایج پژوهش بر ضرورت بازتوزیع قدرت در فرآیندهای تصمیم‌گیری گردشگری، تقویت مشارکت واقعی جوامع میزبان، ادغام ملاحظات محیط‌زیستی و بین‌نسلی در سیاست‌ها و بازنگری در الگوهای غالب حکمرانی گردشگری تأکید دارد. بدون اصلاح سازوکارهای نهادی و نظارتی، گفتمان عدالت‌محور در سطح شعار باقی خواهد ماند و حتی ممکن است به‌طور ناخواسته به بازتولید نابرابری‌های فضایی منجر شود. بنابراین، لازم است برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران گردشگری، عدالت فضایی

بلکه عدالت میان نسل‌ها و گونه‌ها را نیز تهدید می‌کند (Kim et al, 2017). در این میان، مدیریت جزیره‌ای و فقدان هماهنگی بین نهادها (Wang et al, 2019) موجب شده است که تلاش‌ها برای حفاظت از محیط طبیعی با توسعه اقتصادی در تضاد قرار گیرد. در نهایت، یافته‌ها بر وجود تعارض ذاتی میان ماهیت گردشگری و اهداف عدالت اجتماعی و فضایی تأکید می‌کنند (Wang et al, 2021; Bai et al, 2024). از آنجا که گردشگری در بنیاد خود بر جابه‌جایی، مصرف و نمایش استوار است، در بسیاری از موارد با ارزش‌هایی چون پایداری، برابری و اصالت فرهنگی در تعارض قرار می‌گیرد (Wang et al, 2021; Bai et al, 2024). نمود این تعارض را می‌توان در پدیده‌هایی همچون مهاجرت و طرد ساکنان بومی، کالایی‌سازی آیین‌ها و هویت‌های فرهنگی و تقابل میان حقوق گردشگران و حقوق جوامع میزبان مشاهده کرد.

تحلیل شش خوشه نشان داد موانع تحقق عدالت فضایی در گردشگری در سه حوزه ساختاری، معرفتی و اخلاقی متبلور می‌شوند. پیامدهای آن شامل ضرورت تلفیق رویکردهای غیرنئولیبرالی، پساانسان‌گرا و نظریه میدان، بازتوزیع قدرت و مشارکت واقعی ذی‌نفعان، تقویت آموزش و پژوهش عدالت‌محور، ادغام ملاحظات محیط زیستی و فرهنگی و بازاندیشی در رفتار گردشگران، جوامع میزبان و سیاست‌گذاران است. به این ترتیب، تحقق عدالت فضایی نیازمند بازاندیشی چندسطحی و میان‌رشته‌ای در قدرت، دانش، اخلاق و فرهنگ است، زیرا بدون چنین رویکرد جامعی، سیاست‌ها نه تنها عدالت را محقق نمی‌کنند بلکه ممکن است نابرابری‌ها را بازتولید کنند.

۵. نتیجه‌گیری

عدالت فضایی در گردشگری مفهومی چندبعدی است که به بررسی تولید و توزیع عادلانه مزایا و معایب گردشگری می‌پردازد. اهمیت این موضوع از آنجا ناشی می‌شود که گردشگری، تحت تأثیر سازمان‌ها و ساختارهای خود، می‌تواند هم موجب ارتقای عدالت فضایی شود و هم بازتولید عدم‌توازن‌ها و تمرکز قدرت را تسهیل کند. این پژوهش با هدف شناسایی و تحلیل موانع تحقق عدالت فضایی در گردشگری، ۷۸ مقاله مرتبط را مورد بررسی قرار داد. داده‌ها با استفاده از کدگذاری باز، محوری و انتخابی در نرم‌افزار «اتلس تی‌آی» سازمان‌دهی شد و در نهایت شش کد انتخابی به‌عنوان محور تحلیل شناسایی گردید: انحصار قدرت و سلطه نگاه بازاری بر گردشگری؛ انسان‌محوری و غیبت رویکردهای پساانسان‌گرا؛ ضعف در سیاست‌گذاری و اجرا و مشارکت محدود

را نه به‌عنوان یک هدف فرعی، بلکه به‌عنوان اصل راهنمای توسعه مقصد گردشگری لحاظ نمایند.

در نهایت، این پژوهش پیشنهاد می‌کند که مطالعات آتی، علاوه بر شناسایی موانع، به طراحی و آزمون سازوکارهای عملی برای برون‌رفت از این موانع بپردازند. انجام پژوهش‌های تجربی در مقیاس‌های مختلف، تحلیل تطبیقی سیاست‌های گردشگری عدالت‌محور، بررسی نقش کنشگران غیرانسانی در شکل‌دهی به عدالت فضایی و توسعه چارچوب‌های بومی متناسب با زمینه‌های فرهنگی و نهادی مختلف، از جمله مسیرهای پژوهشی مهم در آینده به شمار می‌آیند. تحقق عدالت فضایی در گردشگری مستلزم بازاندیشی چندسطحی در قدرت، دانش، اخلاق و فرهنگ است و عدم ابتنا به چنین رویکرد جامعی، می‌تواند سیاست‌ها را به جای عدالت به سوی بازتولید و تثبیت عدم‌تعادل‌های موجود سوق دهد.

حامی مالی

بنا به اظهار نویسنده مسئول، این مقاله حامی مالی نداشته‌است.

سه‌م نویسنده‌گان در پژوهش

نویسنده اول: ۵۰٪

نویسنده دوم: ۵۰٪

تضاد منافع

نویسنده‌گان اعلام می‌دارند که هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارند.

تقدیر و تشکر

نویسنده‌گان، از همه‌ی افراد، به دلیل مشاوره و راهنمایی علمی و مشارکت‌شان در این مقاله تشکر و قدردانی می‌نمایند.

منابع

- Afrouz, M., Tabibian, M., & Ahmadi, B. (2017). Measuring spatial justice for equal access to social opportunities: A case study of Ghazvin city. *Urban Structure and Function Studies*, 4(14), 53–74. <https://doi.org/10.22080/shahr.2018.1791> (In Persian)
- Aryee, R. (2025). Roots tourism experiences, identity construction, social equity and social justice: A mixed methods approach. *Heritage Tourism*, 20(2), 186–215. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2024.2412038>
- Bahmani, P. (2020). Identifying and Investigating Factors Influencing Tourism in Iran. *Tourism Planning and Development*, 8(30), 195–212. <https://doi.org/10.22080/jtpd.2020.16350.3044> (In Persian)
- Burrai, E., Font, X., & Cochrane, J. (2014). Destination stakeholders' perceptions of volunteer tourism: An equity theory approach. *Travel Research*, 17(5). <https://doi.org/10.1002/jtr.2012>
- Dadashpoor, H., & Alvandipur, N. (2016). Spatial justice at the urban scale in Iran: A meta-study of selected articles' theoretical framework. *Fine Arts: Architecture & Urban Planning*, 21(3), 67–80. <https://doi.org/10.22059/jfaup.2016.61103> (In Persian)
- Ghanbarlou, A. (2019). Critique of neoliberalism from the perspective of the Frankfurt School. *Foundational Westology*, 10(1), 175–198. <https://doi.org/10.30465/os.2019.4252> (In Persian)
- Goudarzi, F. (2024). Neoliberalism: A critical reading of the saturation of social life fields. *Continuity and Change*, 2(2), 435–449. <https://doi.org/10.22034/jscc.2023.19808.1074> (In Persian)
- Higgins-Desbiolles, F. (2009). International Solidarity Movement: A case study in volunteer tourism for justice. *Sustainable Tourism*, 17(3), 333–348. <https://doi.org/10.1080/11745398.2009.9686828>
- Isaac, R., & Farkic, J. (2024). Walled off: Tourism and justice in oppressed communities. *Annals of Tourism Research*, 108. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2024.103816>
- Jamal, T., & Camargo, B. (2018). Tourism governance and policy: Whither justice? *Tourism Management Perspectives*, 25, 205–208. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2017.11.009>
- Jamal, T., & Camargo, B. A. (2014). Sustainable tourism, justice and an ethic of care: Toward the just destination. *Sustainable Tourism*, 22(1), 11–30. <https://doi.org/10.1080/09669582.2013.786084>
- Jamal, T., & Guia, J. (2020). A (Deleuzian) posthumanist paradigm for tourism research. *Tourism Research*, 84. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102982>
- Jamal, T., & Higham, J. (2021). Justice and ethics: Towards a new platform for tourism and sustainability. *Sustainable Tourism*, 29, 143–157. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1835933>
- Jeong, S., Moruno, L., Blanco, J., & Cabanillas, F. (2014). An operational method to supporting siting decisions for sustainable rural second home planning in ecotourism sites. *Land Use Policy*, 41, 550–560. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2014.04.012>
- Kim, M., Thapa, B., & Kim, J. (2017). Community reactions to tourism development: How does governmental fairness work?. *Environmental Planning and Management*, 61(9), 1511–1534. <https://doi.org/10.1080/09640568.2017.1354815>

- Kline, C., Hoarau-Heemstra, H., & Cavaliere, C. (2023). Wildlife equity theory for multispecies tourism justice. *Travel Research*, 62(6), 1167–1180. <https://doi.org/10.1177/004728752211292>
- Lett, E., Adekunle, D., McMurray, P., Asabor, E. N., Irie, W., Simon, M. A., Hardeman, R., & McLemore, M. R. (2022). Health equity tourism: Ravaging the justice landscape. *Medical Systems*, 46(17). <https://doi.org/10.1007/s10916-022-01803-5>
- M.J. Page et al. (2021). The PRISMA 2020 statement: An update guideline for reporting systematic reviews, *Clinical Epidemiology*, 134, 178-189. <https://doi.org/10.1016/j.jclinepi.2021.03.001>
- Martini, A. (2024). Geographies of mobility justice: Post-disaster tourism, recognition justice, and affect in Tohoku, Japan. *Mobilities*, 19(3), 363–378. <https://doi.org/10.1080/17450101.2023.2242002>
- Mika, J. P., & Scheyvens, R. A. (2022). Te Awa Tupua: Peace, justice and sustainability through Indigenous tourism. *Sustainable Tourism*, 30(2–3), 637–657. <https://doi.org/10.1080/09669582.2021.1912056>
- Mozaffaripour, R. (2023). Explaining and reviewing posthuman education: An entangled world with multiple agents. *New Thoughts on Education*, 19(1), 219–237. <https://doi.org/10.22051/jontoe.2022.41216.3631> (In Persian)
- Paddison, B., & Hall, J. (2023). Tourism policy, spatial justice and COVID-19: Lessons from a tourist-historic city. *Sustainable Tourism*, 31(12), 2809–2824. <https://doi.org/10.1080/09669582.2022.2095391>
- Radicchi, E. (2013). Tourism and sport: Strategic synergies to enhance the sustainable development of a local context. *Physical Culture and Sport: Studies and Research*, 44–57. <https://doi.org/10.2478/pccsr-2013-0007>
- Rastegar, R. (2022). Towards a just sustainability transition in tourism: A multispecies justice perspective. *Hospitality and Tourism Management*, 52, 113–122. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2022.06.008>
- Rastegar, R., & Becken, S. (2024). Embedding justice into climate policy and practice relevant to tourism. *Sustainable Tourism*, 33(3), 1–18. <https://doi.org/10.1080/09669582.2024.2377720>
- Seyfi, S., Hall, C. M., Saarinen, J., & Vo-Thanh, T. (2023). Do international sanctions help or inhibit justice and sustainability in tourism?. *Sustainable Tourism*, 31(12), 2716–2733. <https://doi.org/10.1080/09669582.2022.2069785>
- Shokouhbidhendi, M. (2015). Evolution of the concept of justice in Indian society and its spatial representation. *Art and Civilization of the Orient*, 2(6), 30–41. https://doi.org/jaco-sj.com/article_10849_en.html (In Persian)
- Talebi, H., Modiri, M., & Tarhani, F. (2017). Prioritize Components of Tourism Development in Iran with Fuzzy Hybrid MCDM Approach Case Study: Iran Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization. *Tourism Planning and Development*, 6(20), 94-114. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2019.104637> (In Persian)
- Tomassini, L., & Lamond, L. (2023). Rethinking the space of tourism, its power-geometries, and spatial justice. *Sustainable Tourism*, 31(12), 2825–2838. <https://doi.org/10.1080/09669582.2022.2091141>
- Volic, I. (2023). Tourism policy values in Serbia—From equity to competition. *Tourism Planning & Development*, 20(5), 901–918. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2024.2412038>
- Wang, B., He, S., Min, Q., Cui, F., & Wang, G. (2021). Influence of residents' perception of tourism impact on support for tourism

- development: The mediating role of perceived justice and community identity. *Land*, 10(10), 998. <https://doi.org/10.3390/land10100998>
- Wang, W., Liu, H., & Innes, J. (2019). Conservation equity for local communities in the process of tourism development in protected areas: A study of Jiuzhaigou Biosphere Reserve, China. *World Development*, 124. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2019.104637>
- Ziaee, M. , & Abbasi, D. (2018). Sustainable Tourism Development Approaches and Challenges: Concepts and Practices. *Tourism Planning and Development*, 7(24), 8-37. <https://doi:10.22080/jtpd.2018.1822>. (In Persian)